

Waldemar Grabowski
Warszawa

Kurierzy cywilni („kociaki”) na spadochronach. Zarys problematyki

Początki

Kłeska militarna II Rzeczypospolitej i zajęcie jej terytorium przez agresorów (III Rzeszę i Związek Sowiecki), spowodowały ewakuację naczelnych władz państwowych, ale także części polityków opozycyjnych, do Rumuni i na Węgry. W skład utworzonego na przełomie września i października 1939 r. w Paryżu rządu gen. Władysława Sikorskiego w większości weszli przedstawiciele dotychczasowej opozycji wobec sanacji. Jednym z podstawowych zadań nowego rządu było nawiązanie stałej łączności z okupowanym krajem, celem otrzymywania wiarygodnych informacji na temat aktualnej sytuacji w kraju, a także celem przekazywania własnych wytycznych.

Prace przygotowawcze do tworzenia przez dotychczasową opozycję konspiracji w Polsce oraz do tworzenia sieci łączności były już prowadzone od września 1939 r. Jednym z najpoważniejszych w skutkach były rozmowy prowadzone z udziałem gen. W. Sikorskiego w Osmolicach i we Lwowie.

Pierwsi kurierzy byli wysyłani do Polski drogą lądową. Choć warto odnotować, że już 14 stycznia 1940 r. do Kraju (na działalność PPS) został zadysponowanych 500 tys. zł, które miały być przerzucone „parasolem” (spadochroniarz)¹. Do lotów do Polski przygotowywano, ale bez powodzenia, dwa samoloty Lockheed L-14H należące do przedsiębiorstwa „LOT”².

W dniu 2 lutego 1940 r., na posiedzeniu Komitetu do Spraw Kraju jego członkowie zostali powiadomieni o zadaniach ministra Stanisława Kota. Dotyczyły one zmontowania organizacji politycznej w kraju oraz aparatu łączności politycznej z krajem. Jeszcze w tym samym miesiącu, 28 lutego, uzgodniono zadania Wydziału Politycznego Prezydium Rady Ministrów. Należała do nich m.in. organizacja łączności politycznej z krajem oraz przesyłanie pieniędzy na działalność konspiracyjną i opiekę społeczną. Realizując uchwały lutowe 1940 r. Komitetu dla Spraw Kraju, rząd przystąpił do organizowania łączności cywilnej (politycznej) z krajem. W tym celu powołano w kwietniu 1940 r. Dział Krajowy

¹ Archiwum Instytutu Polskiego i Muzeum im. gen. Sikorskiego w Londynie (dalej: IPMS), sygn. A.18/42, Pismo gen. Kazimierza Sosnkowskiego do Ministra Opieki Społecznej z 31 I 1940 r. Tutaj adnotacja „nie poszły”.

² *Armia Krajowa w dokumentach 1939–1945*, t. 6: *Uzupełnienia*, Londyn 1989, s. 39–41; K. Bieniecki, *Lotnicze wsparcie Armii Krajowej*, Warszawa 2005, s. 11.

Prezydium Rady Ministrów na czele z Władysławem Banaczykiem³ z SL oraz w dniu 27 kwietnia 1940 r. zaprzysiężono pierwszych 15 pracowników skierowanych do tej służby: Józef Słyś⁴, Jan Skorobohaty-Jakubowski⁵, Tadeusz Trawiński⁶, Jan Hulewicz⁷, W. Banaczyk, Władysław Kański⁸, Edmund Fietowicz⁹, Wanda Modlibowska¹⁰, Mateusz Siwek¹¹, Jan Tabaczyński¹², Paweł Siudak¹³,

³ Władysław Banaczyk (1902–1980), („Grzymała”, „Orkan”), do 1939 r. członek Rady Naczelnej SL, w latach 1940–1945 członek Komitetu Zagranicznego SL, od kwietnia 1940 r. kierownik Działu Krajowego Prezydium Rady Ministrów, od 12 czerwca 1940 r. członek Rady Narodowej I i II kadencji, członek polsko-czechosłowackiego Komitetu Polityczno-Prawnego, w okresie od 14 lipca 1943 r. do 24 listopada 1944 r. minister spraw wewnętrznych. W lipcu 1945 r. wrócił do Polski, w latach 1945–1949 członek PSL; A. Kołodziejczyk, *Władysław Banaczek „Orkan” (1902–1980)*, „Roczniki Dziejów Ruchu Ludowego” 2002, nr 32.

⁴ Józef Słyś (1894–1945) („Sieniawski”), urodzony 15 września 1894 r. w pow. Krosno, syn Tomasza i Anieli, ppłk sap., przedstawiciel SP w placówce łączności ogólnej i politycznej w Budapeszcie.

⁵ Jan Skorobohaty-Jakubowski (1878–1955) („Jan Kaczmarek”, „Skupień”, „Truskowski”, „Vogel”), płk, w latach 1914–1928 żołnierz Legionów Polskich i Wojska Polskiego, od 1935 r. wiceprezes Zarządu Głównego Federacji Polskich Związków Obrońców Ojczyzny, w latach 1938–1939 szef Wydziału Społecznego Komendy Naczelnej Związku Legionistów Polskich. We wrześniu 1939 r. dowódca batalionu w Grupie „Dubno”. 25 maja 1940 r. wysłany do kraju jako Tymczasowy Delegat Rządu. Od 16 czerwca do 13 września 1940 r. przewodniczący Zbiorowej Delegatury Rządu, od grudnia t.r. zastępca Głównego Delegata Rządu na Generalne Gubernatorstwo, 10 lutego 1941 r. mianowany łącznikiem między Delegatem Rządu a KG ZWZ. Od listopada 1942 r. komendant Rezerw AK, uczestnik Powstania Warszawskiego; J. Gmitruk, *Raport emisariusza Rządu RP płk. Jana Skorobohatego-Jakubowskiego „Kaczmarek” dla ministra Stanisława Kota w Angers z 10 I 1941 r.*, „Rocznik Historyczny Muzeum Historii Polskiego Ruchu Ludowego” 1999, nr 14, s. 167.

⁶ Tadeusz Trawiński (Stefan Hanecki, Tadeusz Kowal, „Bayrowicz”, „Kowal”), urodzony 1909 r., od 24 stycznia 1941 r. kierownik placówki w Belgradzie, aresztowany przez Niemców 4 października 1941 r., w sierpniu 1942 r. przyjechał do Stambułu, gdzie udało mu się uciec Niemcom, wyjechał przez Bejrut do Londynu (konwojowany przez mjr. Richarda Truskowskiego z SOE), gdzie dotarł 15 października 1942 r., następnie pracował w MSW.

⁷ Jan Hulewicz (1907–1980), w okresie lipiec 1940 r.–1943 r. kierownik Działu Kulturalno-Oświatowego MSW, kierownik Funduszu Kultury Narodowej, członek polsko-czechosłowackiego Komitetu Współpracy Kulturalnej; M. Hulas, *Goście czy intruzi? Rząd polski na uchodźstwie wrzesień 1939–lipiec 1943*, Warszawa 1996, s. 157; *Protokoły posiedzeń Rady Ministrów Rzeczypospolitej Polskiej*, t. 4: *grudzień 1941 – sierpień 1942*, red. M. Zgórnjak, oprac. M. Rojek, A. Suchcitz, Kraków 1998, s. 341.

⁸ Władysław Kański (1906–1983) („KJK”), urodzony 6 maja 1906 r. w Krakowie, syn Władysława i Wandy z Laiterów, referendarz Prokuratury Generalnej RP (1929–1939), wicekonsul RP w Bukareszcie i Jerozolimie (1940–1942), konsul RP w Brazzaville (1943–1945), kierownik działu w MSW w Londynie (1945–1946), po wojnie był m.in. prezesem prezydium Polskiej Macierzy Szkolnej w Londynie; Biblioteka Polska w Paryżu, 1258: S. Lam, *Materiały do „Słownika Biograficznego Polaków w Świecie”*, k. 20; *Rocznik Polonii 1958–59*, Londyn b.r.w., s. 206.

⁹ Józef Fietz (Edmund Fietowicz) (1904–1944), urodzony 15 listopada 1904 r. w Michałowie, woj. poznańskie, aresztowany przez Niemców w Budapeszcie w nocy 18/19 marca 1944 r., odznaczony Krzyżem Walecznych; Studium Polski Podziemnej (dalej: SPP), t. 5.2.2.4, k. 173, Pismo płk. dypl. Gano do P. Siudaka z 13 VI 1944 r.; SPP, Sk 20, Pismo ppłk. Hartmana z 23 X 1946 r.; W. Banaczyk, T. Nowak, *Fietz Edmund* [w:] *Polski Słownik Biograficzny* (dalej: *PSB*), t. 6, Kraków 1948, s. 439.

¹⁰ Wanda Modlibowska (1909–2001), ppor. cz.w., kurierka do Kraju, następnie kurierka na trasie Warszawa – Budapeszt, i w końcu kierowniczka sekretariatu w Biurze Prezydialnemu Delegatury Rządu na Kraj.

Jerzy Kurcysz¹⁴, Stanisław Olszewski¹⁵, Stefan Pronaszko¹⁶, Franciszek Moskał¹⁷. Obok emisariuszy znaleźli się w tym gronie kierownicy placówek politycznych podlegających MSW, a instalowanych w różnych krajach Europy, z zadaniem utrzymywania łączności kurierskiej i radiowej pomiędzy krajem a rządem.

Jak pisano w sprawozdaniu: „Pierwsi emisariusze i kurierzy wyjechali z Angers w początkach maja 1940 r. równocześnie z kierownikami placówek. Są to: przedstawiciel Rządu Kaczmarek, emisariusz Michał¹⁸ i Karski¹⁹ oraz kurie-

¹¹ Marek Mateusz Siwik (Michał Sikora, Marek Siewruk, Marek Sirewicz, Aleksander Starzyński, „Sikora”), urodzony 29 sierpnia 1895 r., ppor. rez., w Polsce przebywał od 3 czerwca do 15 października 1940 r., od 6 czerwca 1941 r. w PSZ; W. Grabowski, *Kurier „Sikora”, „Biuletyn” SPP*, praca w druku.

¹² Jan Tabaczyński (1903–1961), do 1939 r. redaktor „Polonii” w Katowicach, 12 lipca do 15 sierpnia 1940 r. redaktor „Dziennika Polskiego” w Londynie, w okresie od 1 września 1941 r. do listopada 1942 r. radca ambasady RP w Kujbyszewie, sekretarz Komitetu dla Spraw Kraju, dyrektor Centrum Informacji Polskiej w Jerozolimie, po wojnie współpracownik Radia Wolna Europa; Biblioteka Polska w Paryżu, 1265: S. Lam, *Materiały...*, k. 1–2; *Protokoły posiedzeń Rady Ministrów Rzeczypospolitej Polskiej*, t. 2: *czerwiec 1940 – czerwiec 1941*, red. M. Zgórniak, oprac. W. Rojek, A. Suchcitz, Kraków 1995, s. 109; tamże, t. 3: *czerwiec – grudzień 1941 r.*, red. M. Zgórniak, oprac. W. Rojek, A. Suchcitz, Kraków 1996, s. 127; J. Kurcysz, *Na przedpolu...*, s. 405; M. Hulaś, *Goście czy...*, s. 142.

¹³ Paweł Siudak (1905–1972) („Bohun”, „Espe”, „Odo”), urodzony 11 stycznia 1905 r. w Dobrociach, syn Ignacego i Ewy z d. Ciuk, ppor. rez. (1933 r.), członek SL, od lutego 1940 r. bliski współpracownik S. Kota, następnie zastępca kierownika Wydziału Społecznego (Spraw Krajowych) MSW, 27 czerwca 1940 r. przybył do Liverpoolu, a od jesieni tr. kierownik tegoż Wydziału. Funkcję tę pełnił do grudnia 1944 r.; A. Kołodziejczyk, *Paweł Siudak (1905–1972), „Roczniki Dziejów Ruchu Ludowego”* 1998, nr 30, s. 292–311.

¹⁴ Jerzy Kurcysz (1907–1988); J. Kurcysz, *Na przedpolu Jalty. Wspomnienia z tajnej służby w dyplomacji*, Katowice 1995.

¹⁵ Stanisław Olszewski (1902–1961), polityk Stronnictwa Demokratycznego, wysłany na placówkę w Bukareszcie, następnie w Palestynie w Polish Information Centre, po wojnie na emigracji w Londynie.

¹⁶ Stefan Pronaszko (1904–1986) („Dunin”), urodzony 25 marca 1904 r. w Warszawie, ppor. rez., pracował w Biurze Personalnym MSWojsk. w Paryżu, 18 kwietnia 1940 r. prof. S. Kot wystąpił o zwolnienie go na okres 6 miesięcy do PRM, kierownik punktu przerzutowego w Turynie, wyostał przy pomocy Włochów z Polski żonę i córkę, natomiast nie udało się zorganizować stałej drogi łączności, następnie przebywał we Francji, Palestynie, Egipcie i Kanadzie.

¹⁷ Franciszek Moskał (1918–2012), urodzony 10 stycznia 1918 r. w mieście Grodzisko, pow. Łańcut, syn Andrzeja i Marii z d. Kryła, w Polsce był od 3 grudnia 1940 r., wrócił do Londynu 25 kwietnia 1941 r., zwolniony z MSW 1 sierpnia 1945 r., zmarł 24 lutego 2012 r.; F. Moskał, *Z pasją naprzód*, Warszawa 2002.

¹⁸ Chodzi o Wiktora Jana Strzeleckiego (1904–1942) (Jan Łyszcz, „Michał Buka”), który w maju 1940 r. został wysłany do kraju. Przebywał przez kilka tygodni w Warszawie i Krakowie, gdzie m.in. przekazał Zygmuntowi Żuławskiemu 400 tys. zł. W sierpniu był już w Budapeszcie. Powrócił do Londynu. Ponownie wysłany jako kurier w sierpniu 1940 r. do Warszawy. Następnie zrzucony 27/28 grudnia 1941 r. w Polsce; W. Grabowski, *Polska Tajna Administracja Cywilna 1940–1945*, Warszawa 2003, s. 86.

¹⁹ Jan Karski. IPMS, Kol. 25/12, Raport z misji Jana Karskiego w 1940 r.; J. Karski, *Tajne państwo. Opowieść o polskim podziemiu*, Warszawa 2000; A. Żbikowski, *Karski*, Warszawa 2011, s. 117–144. Karski, wbrew informacjom podanym w cytowanym sprawozdaniu Wydziału Społecznego MSW, wyjechał z Francji w kwietniu 1940 r.

rzy: Marta²⁰ – Sikora i dwaj inni /L. i S.^{21/}²². 1 czerwca został zaprzysiężony kolejny kurier Andrzej Gąsienica Makowski, który następnie z polecenia prof. S. Kota udał się przez Budapeszt do kraju²³.

W końcu lipca 1940 r. został wysłany do Kraju przez Rzym kurier Stanisław Starczewski („Watys”)²⁴. Jego zadaniem było przedstawienie sytuacji w Anglii oraz przekazanie polecenia przyspieszenia uzgodnienia kandydata na Delegata Rządu.

W początkach grudnia 1940 r. wyjechał kurier Franciszek Moskal („Martyniuk”), który zabrał nominacje dla dwóch Głównych Delegatów Rządu. Dotarł on do Warszawy 5 stycznia 1941 r.

Zmiany zachodzące w Europie i w jej najbliższych okolicach powodowały coraz większe utrudnienia dla kurierów wysyłanych drogą lądową. Dlatego też, coraz większe znaczenie wiązano z operacjami lotniczymi. Już w 1940 r. przygotowywano przerzut tą drogą do kraju funduszy organizacyjnych. Od jesieni 1940 r. organizowaniem cywilnej łączności zajmował się Wydział Społeczny MSW. Jego biuro mieściło się w Stratton House, a od 1944 r. przy Bedford Street²⁵.

²⁰ Chodzi o Wandę Modlibowską (Marta Manitus), w sierpniu 1940 r. była już ponownie w Budapeszcie, po dotarciu wcześniej do Warszawy. Prof. Kot prosił Fietowicza o uzyskanie pomocy Anglików w jej przejeździe do Londynu.

²¹ Wśród tych kurierów L. i S. był zapewne Samson Mikiciński („Lis”), zajmujący się głównie przerzucaniem do Kraju funduszy organizacyjnych. W. Grabowski, *Polska Tajna...*, s. 84–85. W maju 1940 r. P. Siudak wystąpił do ambasady RP w Paryżu o uzyskanie wiz na wyjazd Olszewskiego jako kuriera do Rumunii, oraz Sieniawskiego jako kuriera na Węgry; IPMS, sygn. A.9.VII/6, Pismo P. Siudaka z 2 V 1940 r.

²² IPMS, sygn. A.9.IA/2, Część tajna sprawozdania Wydziału Społecznego MSW.

²³ Andrzej Gąsienica Makowski, urodzony 19 listopada 1906 r. w Poroninie, leśnik, st. sierż., we wrześniu 1939 r. dowódca plutonu w 1 psp, wysłany jako kurier do kraju, przewoził pocztę oraz 15 tys. dol., 23 czerwca 1940 r. był w Budapeszcie, następnie dotarł do Nowego Targu, aresztowany w drodze powrotnej na Słowacji, więziony w „Palace” w Zakopanem, wywieziony do obozu KL Auschwitz 9 października 1940 r.; Archiwum Fundacji Generał Elżbiety Zawackiej, akta Ludwika Muzyczki, t. 51; *Księga pamięci. Transporty Polaków do KL Auschwitz z Krakowa i innych miejscowości Polski południowej 1940–1944*, t. 1, red. F. Piper, I. Strzelecka, Warszawa – Oświęcim 2002, s. 294, 297, 298, 311, 317.

²⁴ Stanisław Starczewski „Watys” (1894–1953), urodzony 10 czerwca 1894 r., syn Eugeniusza i Marii z Kozłowskich, ppor. pospolitego ruszenia kawalerii (1 lipca 1919 r.), odznaczony Orderem Wojskowym Virtuti Militari, zarządca majątków rodziny Gawrońskich, członek Prezydium Zjednoczenia Polskiej Myśli Państwowej. W 1940 r. wysłany przez władze polskie, jako emisariusz do kraju, dotarł jedynie do Rzymu, gdzie organizował placówkę łączności politycznej. Jego misję w kraju przejęła Luciana Frassati-Gawrońska. W latach 1944–1945 stał ponownie na czele placówki łączności politycznej we Włoszech. Zajmował się m.in. likwidacją funduszy i sprzętu przeznaczonego dla Delegatury Rządu w bazie w Brindisi, a niewysłanego do kraju z powodu przerwania lotów do Polski. Do Londynu przyjechał 14 października 1945 r. Po wojnie na emigracji; A.A. Zięba, *Starczewski Tomasz Eugeniusz Marceli* [w:] *PSB*, t. 42, Warszawa – Kraków 2003, s. 283 (dotyczy ojca S. Starczewskiego); *Rocznik Oficerski Rezerw 1934 (reprint)*, Warszawa Londyn 2003, s. 271, 868; L. Frassati-Gawrońska, *Przeznaczenie nie omija Warszawy*, Warszawa 2003.

²⁵ *Stanisław Mikołajczyk w dokumentach aparatu bezpieczeństwa*, t. 1: *Działalność w latach 1945–1947*, Warszawa 2010, s. 458, Protokół przesłuchania P. Siudaka z 29 X 1947 r.

W 1942 r. planowano wydać na cele realizowane przez Wydział Społeczny MSW 456 390 funtów, z czego 31 970 funtów przeznaczano na funkcjonowanie placówek, a 18 420 funtów na szkolenie i działalność 24. kurierów²⁶. Natomiast w roku następnym (1943 r.) budżet Wydziału opiewał na 1,5 tys. funtów, w tym 38 800 funtów na działalność placówek, a 17 600 funtów na działalność 20. kurierów²⁷. Analogiczne kwoty przyjęto w projekcie budżetu na 1944 r. Wynagrodzenie 20 kurierów do kraju miało wynieść 9600 funtów, ekwipunek dla 20. kurierów – 2 tys. funtów, szkolenie 20. kurierów – 3 tys. funtów, powrót 10. kurierów – 3 tys. funtów. Na działalność instruktora kurierów i opracowanie tematów do prac dywersyjnych przeznaczono 1 tys. funtów²⁸.

Roczne plany przerzutu kurierów cywilnych nigdy nie zostały wykonane w pełni. Władysław Banaczyk, minister spraw wewnętrznych, był tym rozczarowany. Wydawało się, że posiadanie dwóch baz do transportu zaopatrzenia i ludzi drogą lotniczą do Polski, jedną w Anglii i drugą we Włoszech, zabezpieczy w pełni potrzeby w tym zakresie. Przyczyn niepowodzeń upatrywał w:

- zbyt małej ilości samolotów oddanych do dyspozycji władz polskich,
- dużych strat (50%) podczas lotów w okresie wrzesień – październik 1943 r.,
- silnym naciskom politycznym na Anglików w celu ograniczenia zaopatrywania w broń polskiej konspiracji, z obawy aby nie użyli tej broni przeciw „partyzantom sowieckim”,
- złej pogodzie w bazie południowej w okresie zimy²⁹.

W październiku 1940 r. rozpoczął się w brytyjskim ośrodku Parachute Training School No. 1 w Ringway (pod Manchesterem) pierwszy kurs specjalnych kandydatów na spadochronowych wysłanników do Polski. Wśród 12 jego uczestników znalazł się przyszły cywilny kurier kanonier z cenzusem Czesław Raczkowski³⁰. Jednak zanim został zrzucony w Polsce, odbył jeszcze misję spe-

²⁶ Instytutu Pamięci Narodowej (dalej: IPN), Rząd RP w Londynie, t. 194, k. 8–9, Preliminarz budżetowy Wydziału Społecznego MSW na 1942 r.

²⁷ IPN, Rząd RP w Londynie, t. 195, k. 4, Preliminarz budżetowy Wydziału Społecznego MSW na 1943 r.

²⁸ IPMS, Prezydium Rady Ministrów (dalej: PRM), sygn. L.22, Preliminarz budżetu tajnego Wydziału Społecznego MSW na 1944 r.

²⁹ SPP, MSW, t. 6, k. 820, Pismo „Orkana” do Delegata Rządu z 5 IV 1944 r.

³⁰ W. Grabowski, *Pierwszy kurs specjalny „cichociemnych” w Polskich Siłach Zbrojnych na Zachodzie*, „Mars” 2006, t. 21, s. 223–229. Warto przywołać pierwotny skład kandydatów na spadochroniarzy wyznaczonych 22 października 1940 r., gdyż różni się od ostatecznego: ppłk dypl. Albin Habina, kpt. Jan Górski, kpt. Maciej Kalenkiewicz, rtm. Feliks Szymański, kpt. Adam Heybowicz, por. Józef Zabielski, ppor. Olgierd Dzierżyński, por. Andrzej Świątkowski, bomb. Jerzy Karniewski, szer. Stefan Rogala-Siwirski oraz rtm. dypl. Kajetan Czarkowski-Golejewski, jako tłumacz; SPP, t. 2.3.10.4.1., k. 5, Pismo płk. dypl. T. Klimeckiego do Dowódcy Okręgu Wojskowego w Szkocji z 22 X 1940 r. Dzień później dołączono do tej listy kpt. Stanisława Krzymowskiego. SPP, t. 2.3.10.4.1., k. 1, Pismo płk. dypl. Smoleńskiego do Szefa Oddziału V Sztabu NW z 23 X 1940 r. Co ciekawe korespondencję w tej sprawie prowadzono z brytyjską Misją Wojskową nr 4, jaka działała w Polsce we wrześniu 1939 r. Misja ta została zlikwidowana dopiero 22 listopada 1940 r.; SPP, t. 6.2.1, k. 11, Pismo Charlesa Bridge do Szefa Sztabu NW z 20 XI 1940 r. Czesław Raczkowski (1917–1994) „Włodek Olczyk”, urodzony 1 stycznia 1917 r. w m. Małochwiej, pow. Krasnostaw, syn Franciszka i Zofii z Marczewskich, student Politechniki Lwowskiej, od początku

cialną w Sztokholmie, dokąd wyjechał w kwietniu 1941 r. jako kurier Michał Bukowiński³¹.

Wraz z przeprowadzeniem pierwszej akcji zrzutowej w Polsce rozpoczął się nowy etap w łączności z okupowanym Krajem. Odtąd operacje spadochronowe odgrywały coraz większą rolę w przesyłaniu do kraju ludzi, poczty i wyposażenia (zwłaszcza radiostacje).

Wyszukiwanie kandydatów

W sierpniu 1940 r. do Szkocji pojechał z ramienia prof. S. Kota ppor. Stanisław Ścigalski³². Jego zadaniem było wyszukanie „kilku osób, w związku z akcją w kraju”³³. Już kilka dni później do Londynu przyjechał kanonier z cenzusem Franciszek Moskał, wezwany przez Dział Społeczny Prezydium Rady Ministrów³⁴.

Wraz z utworzeniem w Londynie we wrześniu 1940 r. MSW cała akcja łączności cywilnej z krajem została skoncentrowana w tym ministerstwie. Niedługo też do zadań MSW zostało włączone jeszcze prowadzenie „Akcji Kontynentalnej”, zmierzającej do włączenia do aktywnej działalności niepodległościowej skupisk Polaków w Europie.

Wyszukiwanie kandydatów na spadochronowych kurierów było jednym z ważniejszych zadań Wydziału Społecznego. Skupiano się na ludziach młodych, w zdecydowanej większości ówczesnych żołnierzach Polskich Sił Zbrojnych. Rodziło to pole konfliktów z władzami wojskowymi, niechętnie przekazujących żołnierzy do pracy w MSW. We wrześniu 1940 r. przebywał w Londynie Jerzy Lerski³⁵. Rozmawiał wówczas m.in. z gen. Lucjanem Żeligowskim³⁶, dr. Janem

1940 r. kurier ZWZ, od maja 1940 r. w Armii Polskiej we Francji, a następnie w Wielkiej Brytanii, zaprzysiężony do pracy krajowej 11 lutego 1941 r., zrzucony w Polsce 15/16 lutego 1941 r., aresztowany, wykupiony z więzienia w Wadowicach, 9 czerwca 1941 r. zameldował się u Delegata Rządu, w grudniu 1941 r. wyruszył do Londynu, aresztowany na Węgrzech, więziony na Pawiaku, oraz w obozach Gross-Rosen i Hersbruck, zbiegł z transportu 17 kwietnia 1945 r., zwolniony z MSW 1 sierpnia 1945 r., zmarł w 1994 r. w Pittsburgu, odznaczony Krzyżem Walecznych, Medalem Wojska oraz Krzyżem AK.

³¹ IPMS, sygn. A.9.VII/6, Pismo prof. S. Kota do MSZ z 31 III 1941 r.

³² Stanisław Ścigalski (1904–1999), adwokat, ppor., sekretarz Zarządu Wojewódzkiego SL w Warszawie, członek Rady Naczelnej SL, we wrześniu 1939 r. walczył w 9 p.a.l., członek Komitetu Zagranicznego SL w Paryżu, po ewakuacji do Wielkiej Brytanii przeszedł szkolenie spadochronowe (kontuzjowany), zaprzysiężony „do pracy na Kraj” w Londynie 11 lutego 1941 r., pracownik Ministerstwa Pracy i Opieki Społecznej, po wojnie mieszkał w Toronto w Kanadzie, był wiceprezesem ZG Stronnictwa Ludowego „Wolność”. *Rocznik Polonii 1958–1959*, Londyn b.r.w., s. 214, 380; B. Dereń, *Stanisław Ścigalski (1904–1999)*, „Roczniki Dziejów Ruchu Ludowego” 2006, nr 34, s. 383–404 – tu informacja o otrzymaniu w 1942 r. funkcji zastępcy dyrektora Wydziału Społecznego MSW.

³³ IPMS, sygn. A.9.VII/6, Pismo S. Kota do gen. dyw. M. Kukiela, dowódcy obozów WP w Szkocji, z 26 VIII 1940 r.

³⁴ IPMS, sygn. A.9.VII/6, Pismo P. Siudaka do Komendy Placu z 29 VIII 1940 r.

³⁵ Jerzy Lerski (Jerzy Goździewicz, „Jur”), urodzony 20 stycznia 1917 r., zaprzysiężony 28 maja 1942 r., zrzucony w Polsce 19/20 lutego 1943 r., przydzielony do Departamentu Informacji i Prasy, w styczniu 1944 r. wysłany z powrotem do Londynu.

Jaworskim³⁷, Witoldem Kulerskim³⁸ oraz Stanisławem Mikołajczykiem. Lerski był już wówczas zdecydowany na powrót do kraju, lecz jak pisze we wspomnieniach:

Dla dopięcia tej sprawy udałem się do naszej ambasady przy Portland Place, gdzie kątem urzędowało przejściowo nasze Ministerstwo Spraw Wewnętrznych. Profesor Kot wydawał się jednak bardziej zainteresowany politycznymi intrygami w korpusie oficerskim w Szkocji, a zwłaszcza reakcją na odosobnienie tzw. sanacyjnych figur na wyspie Rothesay pod Glasgow, aniżeli moją misją do kraju. Wraz z szefem Bezpieczeństwa inż. Tadeuszem Ullmanem³⁹ poddali mnie krzyżowym pytaniom na temat opozycyjnych wpływów obozu piłsudczyków, odsuniętego od władzy przez gen. Sikorskiego i jego najbliższych współpracowników. Z niesmakiem wyszedłem z tych politykierskich rozmów⁴⁰.

Jednak nie oznaczało to rezygnacji Lerskiego z rozmów z politykami. Swoje kolejne spotkanie tak wspominał:

W styczniu 1941 r. otrzymałem tajemnicze wezwanie udania się do Saint Andrews, by w hotelu nad słynnym polem golfowym spotkać się z ministrem Spraw Wewnętrznych, prof. Kotem. W rozmowie uczestniczył kierownik tzw. „akcji kontynentalnej”, znany dyplomata z okresu ministra Becka, dr Jan Librach⁴¹. Chodziło o potwierdzenie mej gotowości do służby łączności z krajem. Prof. Kot powiadomił mnie że w odpowiednim czasie wysłany będę śladem Karskiego nie jako zwyczajny kurier, lecz jako emisariusz rządu gen. Sikorskiego i czterech stronnictw (tzw. Grubej Czwórki) Jedności Narodowej. Prosił jednak bym się uzbroidł w cierpliwość i starał się być jak najbardziej au courant spraw politycznych zarówno polskich jak i międzynarodowych⁴².

W maju 1941 r. Lerski ponownie był w Londynie i rozmawiał z T. Ullmanem, Pawłem Siudakiem, J. Jaworskim i S. Mikołajczykiem. Doszło wówczas również do spotkania z grupą inżynierów pracujących w Mill Hill nad „szybką telegrafią” (inż. Stanisław Grycko⁴³, Palewicz, Wzgard). Lerski rozmawiał także

³⁶ Patrz: D. Fabisz, *General Lucjan Żeligowski (1865–1947). Działalność wojskowa i polityczna*, Warszawa 2007.

³⁷ Jan Jaworski (Jan Dąbkowski, „Judym”, „Leczyński”) (1898–1981), lekarz, przed wojną członek NKW SL, w latach 1939–1940 członek Rady Narodowej, należał do Komitetu Zagranicznego SL.

³⁸ Witold Zygmunt Kulerski („Orlicz”) (1911–1997), członek Rady Narodowej RP, czynny w akcji montowania placówek łączności ogólnej i politycznej PRM (następnie MSW), po wojnie w Polsce, aresztowany w czerwcu 1948 r., skazany na 12 lat więzienia, zwolniony w 1954 r.

³⁹ Tadeusz Ullman (1903–1975), inż. górnik, kierownik Działu Bezpieczeństwa MSW do połowy 1943 r., następnie czynny w Akcji Kontynentalnej, po wojnie nieoficjalny przedstawiciel Rządu RP w Londynie w Algierze.

⁴⁰ J. Lerski, *Emisariusz „Jur”*, Warszawa – Waszyngton 2006, s. 56–57.

⁴¹ Jan Librach (1904–1973) („Arwa”), w latach 1935–1939 I sekretarz ambasady RP w Paryżu, od 1939 r. w Wojsku Polskim we Francji, od 15 czerwca 1940 r. w Prezydium Rady Ministrów, od jesieni 1940 r. pomysłodawca i współorganizator Akcji Kontynentalnej, zaprzysiężony 11 stycznia 1941 r., w latach 1941–1944 kierownik Biura Centralnego Akcji Kontynentalnej w MSW, w latach 1944–1945 kierownik wydziału w MSZ w Londynie; IPMS, sygn. A.9.VII/20, Pismo W. Banaczyka z 8 IX 1943 r.; J. Librach, *Nota o „Akcji Kontynentalnej”*, „Zeszyty Historyczne” 1973, z. 23, s. 161–162.

⁴² J. Lerski, *Emisariusz „Jur”*, Warszawa – Waszyngton 2006, s. 61–62.

⁴³ Stanisław Grycko (1909–1996), kierownik referatu łączności w Chorągwi Warszawskiej ZHP, we wrześniu 1939 r. w Kierownictwie Zaopatrzenia Lotnictwa, kierownik sieci łączności radiowej

z grupą żołnierzy przygotowujących się do lotów do Polski, w tym z kpt. Maciejem Kalenkiewiczem i Janem Górskim. Po powrocie do Perth, gdzie stacjonowała jego jednostka wojskowa, odbył kolejną rozmowę, tym razem z W. Banaczykiem. Chodziło o wytypowanie kandydatów na kurierów. Lerski wskazał sobie znanych: Jerzego Mara-Meyera⁴⁴, Tadeusza Samotusa⁴⁵, Aleksandra Olędzkiego⁴⁶, Stanisława Stacha⁴⁷, oraz Jana Przytockiego⁴⁸.

W początkowym okresie MSW prowadziło rozmowy nie tylko z młodymi żołnierzami o dość wyraźnych ideach politycznych. Między innymi zamierzano wykorzystać w służbie łączności oficerów WP. Jednym z nich był por. Andrzej Świątkowski, z którym prowadzono rozmowy już w początkach września 1940 r.⁴⁹. Został zaprzysiężony do pracy na rzecz Kraju 21 lutego 1941 r. Następnie, dość nieoczekiwanie, w kwietniu 1941 r. MSW zrezygnowało z zatrudnienia go do spraw specjalnych⁵⁰. Ostatecznie A. Świątkowski („Amurat”) zaprzysiężony na rotę przysięgi ZWZ dnia 7 listopada 1941 r., został zrzucony w Polsce 27/28 grudnia 1941 r. Poległ w walce z niemieckimi celnikami zaraz po skoku.

W październiku 1940 r. MSW wystąpiło do władz wojskowych o udzielenie 6-miesięcznego urlopu kanonierowi z cenzusem C. Raczkowskiemu. Służył on w dywizjonie artylerii przeciwlotniczej I Brygady⁵¹. W listopadzie t.r. Wiktor

MSW, zaprzysiężony 12 listopada 1941 r., zwolniony 1 września 1945 r., po wojnie w USA; *Złota piątka. Pokolenie wielkiej próby. Dzieje 5 Warszawskiej Drużyny Harcerzy przy gimnazjum i liceum im. Joachima Lelewela – ze wspomnień i dokumentów*, red. H. Spigarski, Warszawa-Gdańsk 2004, s. 176–178 (tu niezbyt precyzyjna informacja, iż był „szefem Łączności Walki Cywilnej w ramach Ministerstwa Spraw Wewnętrznych rządu emigracyjnego”).

⁴⁴ Jerzy Józef Andrzej Mara-Meyer (Eugeniusz Zakrzewski, „Filip”, „Vis”) (1919–1943), zaprzysiężony 12 listopada 1941 r., zrzucony w Polsce 30/31 marca 1942 r., przydzielony do BCh, walczył na Lubelszczyźnie, zginął 27 maja 1943 r. w Warszawie.

⁴⁵ Tadeusz Władysław Samotus (Jurko Sokołycz, Jerzy Martosz, „Lis 2”, „Parasol”), urodzony 1 sierpnia 1919 r. we Lwowie, syn Adama i Matyldy, zaprzysiężony 21 lutego 1942 r., zrzucony w Polsce 16/17 II 1943 r., przydzielony do komórki łączności radiowej Delegatury Rządu, pracował na „szybkiej telegrafii”, w Powstaniu Warszawskim walczył w baonie „Kryśka”, ranny 17 września 1944 r., ewakuowany na Pragę, wstąpił do „ludowego” Wojska Polskiego, zagrożony aresztowaniem 25 lipca 1945 r. nielegalnie wyjechał z Polski, do Londynu przybył 29 września 1945 r., odznaczony dwukrotnie Krzyżem Walecznych (1 stycznia 1945, 13 kwietnia 1946 r.), Medalem Wojska (28 listopada 1946 r.).

⁴⁶ Aleksander Olędzki („Rab”, „Tatar”), urodzony w 1917 r. w Radomiu, w Wielkiej Brytanii w 10 batalionie artylerii plot., zaprzysiężony 28 maja 1942 r., zrzucony w Polsce 24/25 marca 1943 r., przydzielony do ochrony Delegata Rządu, od stycznia 1944 r. w oddziałach partyzanckich na Lubelszczyźnie, aresztowany 2 października 1946 r., skazany na 6 lat więzienia, zwolniony 6 września 1952 r.

⁴⁷ Stanisław Stach (Stanisław Uryc, „Marian”), zaprzysiężony 28 maja 1942 r., zrzucony w Polsce 3/4 września 1942 r., przydzielony do BCh, aresztowany w Warszawie 27 maja 1943 r.

⁴⁸ J. Lerski, *Emisariusz „Jur”*, Warszawa – Waszyngton 2006, s. 70–71.

⁴⁹ IPMS, sygn. A.9.VII/6, Pismo P. Siudaka do Komendy Placu z 3 IX 1940 r.

⁵⁰ IPMS, sygn. A.9.VII/6, Pismo P. Siudaka do Oddziału VI Sztabu NW z 11 IV 1941 r.

⁵¹ IPMS, sygn. A.9.VII/6, Pismo prof. S. Kota do Oddziału I Sztabu NW z 21 X 1940 r.

Karamać⁵² podawał prof. S. Kotowi adres ppor. Jana Piwnika⁵³, jako osoby zasługującej na pełne zaufanie.

W maju 1941 r. Paweł Siudak zwrócił się do wojska o udzielenie 10-dniowego urlopu kpr. pchor. Napoleonowi Segiedzie⁵⁴.

Dość powszechnie znane są już nazwiska 28 cywilnych kurierów (a także emisariuszy, radiotelegrafistów) przerzuconych drogą lotniczą do kraju. Niemniej jednak liczba kandydatów na takie loty była znacznie większa i w przeciwieństwie do przeszkolonych „cichociemnych” dotychczas nieustalona.

W grudniu 1940 r. prof. S. Kot wystąpił do Sztabu Naczelnego Wodza (dalej: SNW) o wezwanie do Londynu: por. A. Świątkowskiego, plut. pchor. Józefa Moskala, kan. Adama Cużytki⁵⁵, ppor. Edwarda Sojkę⁵⁶, Kazimierza Koźniewskiego⁵⁷. Wymienieni mieli zgłosić się do MSW w Stratton House⁵⁸.

W materiałach archiwalnych możemy odnaleźć przynajmniej część z kandydatów, którzy nigdy nie zostali zrzucony w Polsce, część z nich nie ukończyła nawet odpowiedniego przeszkolenia. Jednym z nich był pchor. Adrian Kowalik, który w maju 1944 r. zgłosił wobec pracownika MSW „gotowość udania się w charakterze kuriera do Kraju”⁵⁹. Niektórym z nich udzielano odpowiedzi od-

⁵² Wiktor Karamać (Wiktor Kasperczyk, Łukasz Witkowski, „Kabel”) (1909–1988), urodzony 6 marca 1909 r. w Strupinie Dużym, przed wojną pracownik MSZ, zaprzysiężony w Londynie 20 stycznia 1943 r., zrzucony w nocy z 8/9 kwietnia 1944 r., po wypełnieniu misji W. Karamać brał udział w Powstaniu Warszawskim (ciężko ranny) w składzie komórki „RA” (Polskie Radio) Departamentu Informacji i Prasy Delegatury, po wojnie pracował w Ministerstwie Rolnictwa, aresztowany 3 lipca 1950 r., oskarżony o współpracę z wywiadem USA, skazany na 10 lat więzienia, zwolniony 10 października 1955 r., zmarł w grudniu 1988 r.

⁵³ Jan Piwnik („Ponury”) został wysłany do kraju jako cichociemny, zaprzysiężony na rotę przysięgi ZWZ 10 października 1941 r., zrzucony w Polsce 7/8 listopada 1941 r. Poległ w walce z Niemcami 16 czerwca 1944 r. na Nowogródzczyźnie.

⁵⁴ Napoleon Segieda (Gustav Molin, Jerzy Salski, „Wera”) (1908–1991), urodzony 28 grudnia 1908 r. w kol. Suchowola, pow. Zamość, syn Konstantego i Felicji z d. Szyper, rolnik, zaprzysiężony 1 września 1941 r., zrzucony w Polsce 7/8 listopada 1941 r., w lecie 1942 r. wyruszył do Londynu, w 1945 r. student Uniwersytetu Londyńskiego, odznaczony Orderem Wojskowym Virtuti Militari V klasy, zmarł 11 czerwca 1991 r. IPMS, sygn. A.9.VII/6, Pismo P. Siudaka do Szefa Sztabu NW z 22 V 1941 r.; NA, HS 9/1337/7, akta osobowe.

⁵⁵ Adam Cużytek (Paluch, „Roman”, „Wicek”), zaprzysiężony najprawdopodobniej 28 maja 1942 r., zrzucony w nocy z 3/4 września 1942 r., przydzielony został do BCh, pełnił funkcję Komendanta Okręgu IX BCh, Zmarł 22 kwietnia 1943 r. we Lwowie.

⁵⁶ Edward Sojka (1905–1979) (Cpt. Edward Soyer, „Miedza”), kapitan, urodzony 31 sierpnia 1905 r., mgr praw, od 1 I 1941 do 19 grudnia 1942 r. był referentem prasowym w Wydziale Społecznym MSW. IPMS, sygn. A.9E/107, Pismo S. Mikołajczyka z 28 grudnia 1942 r.; W. Frazik, *Edward Paweł Sojka [w:] Konspiracja i opór społeczny w Polsce 1944–1956. Słownik biograficzny*, t. 1, Kraków – Warszawa – Wrocław 2002, s. 417–421.

⁵⁷ Kazimierz Koźniewski, urodzony 1919 r. K. Koźniewski, *Zamknięte koła. Wspomnienia z lat 1929–1945*, t. 1–2, wyd. 2, Kraków 1984–1985; P. Gontarczyk, S. Cenckiewicz, *Agent „33” stopnia. O współpracy Kazimierza Koźniewskiego z bezpieką*, „Arcana” 2006, nr 3 (69), s. 126–145.

⁵⁸ IPMS, sygn. A.9.VII/6, Pismo S. Kota do Sztabu NW z 17 XII 1940 r.

⁵⁹ IPMS, sygn. A.9E/106, Notatka Sklenarza z 30 V 1944 r.

owniczej, np. z powodu wyczerpania „ustalonego ściśle w tym dziale kontyngentu pracowników, który został już wypełniony”⁶⁰.

W październiku 1941 r. Paweł Siudak zawiadomił Oddział VI SNW, że MSW zgłasza na najbliższe cztery loty do Polski po dwie osoby. Jeden z nich przeszedł już przeszkolenie spadochronowe, natomiast drugi miał przejść takie przeszkolenie na kursie rozpoczynającym się 21 października. Tym drugim kandydatem na lot miał być Piotr Nycka, urodzony 27 grudnia 1901 r. w miejscowości Mokre⁶¹.

W odpowiedzi na list P. Siudaka zastępca Szefa SNW płk dypl. Leon Mitkiewicz prosił o skierowanie 8 kandydatów na kurs odprawowy rozpoczynający się 8 listopada. Operacje spadochronowe miały się odbyć w końcu listopada i na początku grudnia⁶².

Kandydaci na cywilnych kurierów byli urlopowani czasowo, przeważnie bez uposażenia, z sił zbrojnych na okres do roku czasu⁶³. Następnie konieczne było, na wiosek MSW, wnioskowanie o przedłużenie urlopu.

Wśród kandydatów na kurs „dywersyjny” w lipcu 1941 r. znaleźli się⁶⁴: st. szer. Bolesław Winiarski⁶⁵, szer. inż. W. Ochyński, wachmistrz pchor. Józef Boryna, ppor. J. Lerski, strzelec z cenzusem Jan Dulniak⁶⁶, por. Zbigniew Lityński (prawnik), sierż. pchor. Józef Sawicki (adwokat), Piotr Zaremba⁶⁷, ogniomistrz pchor. J. Mara-Meyer, bomb. A. Olędzki, plut. pchor. Benedykt Moszyński⁶⁸ oraz kpr. pchor. Marian Błażejowski⁶⁹. W tym samym miesiącu na 3 dni do

⁶⁰ IPMS, sygn. A.9E/106, Pismo P. Siudaka do kpr. pchor. Mieczysława Krawczyszyna.

⁶¹ SPP, t. 2.3.10.4.1., k. 136, Pismo P. Siudaka do Oddziału VI z 18 X 1941 r.

⁶² SPP, t. 2.3.10.4.1., k. 137, Pismo płk. dypl. Mitkiewicza do MSW z 31 X 1941 r.

⁶³ IPMS, sygn. A.9E/106, Zarządzenie płk. dypl. Sulisławskiego z 1 VI 1943 r. w sprawie urlopowania ppor. cz.w. Romana Litwina. Jako ciekawostkę dodajmy, że władze wojskowe domagały się powiadomienia o każdorazowej zmianie miejsca pobytu ppor. R. Litwina.

⁶⁴ IPMS, sygn. A.9.VII/6, Pismo E. Sojki do Sztabu NW z 8 VII 1941 r. Najbliższy kurs dywersyjny, w którym mogli wziąć udział rozpoczynał się 1 września 1941 r. Większość kandydatów w piśmie została przedstawiona w kilku zdaniach. Obok wykształcenia i przydziału wojskowego podano też zapatrywania polityczne. Pięciu z wymienionych było członkami lub sympatykami SL, jeden ONR, a jeden SD.

⁶⁵ Bolesław Winiarski posiadał Zwykły Znak Spadochronowy nr 0930. Patrz: *Historia Polskiego Znak Spadochronowego...*, s. 169 – tu jako: st. strz., I Korpusu.

⁶⁶ Jan Dulniak posiadał Zwykły Znak Spadochronowy nr 0939. Patrz: *Historia Polskiego Znak Spadochronowego...*, s. 32 – tu jako: strz., I Korpusu.

⁶⁷ Piotr Zaremba zbiegł w sierpniu 1940 r. z niewoli niemieckiej, był kurierem w akcji ewakuacji żołnierzy polskich z Francji do Portugalii, posiadał Zwykły Znak Spadochronowy nr 3488. Patrz: *Historia Polskiego Znak Spadochronowego...*, s. 176 – tu jako: chorąży, 1 SBS, Market Garden.

⁶⁸ Benedykt Moszyński („Andrzej”), zaprzysiężony 12 listopada 1941 r., został zrzucony do kraju w nocy z 6/7 stycznia 1942 r., zaginął we wrześniu 1943 r. w drodze powrotnej do Londynu przez Budapeszt.

⁶⁹ SPP, t. 2.3.10.4.1., k. 57, Załącznik do pisma L.dz. 2556/41. Marian Błażejowski posiadający Zwykły Znak Spadochronowy występuje. Patrz: *Historia Polskiego Znak Spadochronowego...*, s. 11 – tu jako: podporucznik, I Korp., Market Garden; W.K. Stasiak, *W locie szumią spadochrony. Wspomnienia żołnierzy spod Arnhem*, Warszawa 1991, s. 282 – tu jako: sierżant podchorąży, kompania łączności SBS.

dyspozycji prof. S. Kota zostali wydelegowani: kpr. Ignacy Nawrocki, uł. Stanisław Baran⁷⁰, oraz strz. Zbigniew Nehrebecki⁷¹.

W sierpniu 1941 r. na okres szkolenia do 4 Kadrowej Brygady Strzelców zostali odkomenderowani B. Winiarski, J. Dulniak i A. Olędzki⁷². W tym samym czasie na kurs miał być skierowany również por. Stanisław Lickendorf⁷³, jednakże został skreślony z listy z dopiskiem „kandydat min. Kota”⁷⁴. W październiku 1941 r. ze względu na stan zdrowia, MSW zrezygnowała z angażowania do prac krajowych, B. Winiarskiego i J. Dulniaka⁷⁵.

W październiku 1941 r. MSW wystąpiło o urlopowanie z wojska na 6 miesięcy: kpr. pchor. Tadeusza Chciuka⁷⁶, ogn. J. Mara-Meyera, plut. B. Moszyńskiego⁷⁷. Dzień wcześniej cała trójka podpisała zobowiązanie pójścia do kraju w charakterze emisariusza lub kuriera rządu RP. Jednocześnie ministerstwo zawiadomiało o rezygnacji z angażowania J. Boryny, M. Błażejewskiego i W. Ochyńskiego.

W początkach listopada 1941 r. P. Siudak wystąpił do władz wojskowych o udzielenie 6-miesięcznego urlopu ułanowi Stanisławowi Zaborowskiemu⁷⁸

⁷⁰ Stanisław Baran urodzony w 1918 r. w Rzeszowie, w 1944 r. w biurze szyfrów Polskiego Biura Operacyjnego, szyfrant w MSW, zwolniony 1 sierpnia 1945 r. IPMS, sygn. A.9.VI.1/9, Wykaz imienny personelu Polskiego Biura Operacyjnego.

⁷¹ IPMS, sygn. A.9.VII/6, Fonogram płk. dypl. Głabisza, szefa Oddziału I Sztabu NW z lipca 1941 r. Zbigniew Nehrebecki urodzony 16 lipca 1918 r. w Mohylewie, syn Filemona i Marii z Trawińskich-Herbertt, w 1938 r. zdał maturę w Rumunii, student uniwersytetu w Czerniowcach, od 1930 r. w ZHP w Rumunii, od 6 grudnia 1939 r. w Wojsku Polskim we Francji, ewakuowany do Anglii, ukończył Szkołę Podchorążych Piechoty w Dundee, 22 grudnia 1941 r. przeniesiony do MSW (Wydział Akcji Kontynentalnej), ukończył kursy konspiracyjne i dywersyjne, szyfrant w MSW, zwolniony 1 sierpnia 1945 r.; IPMS, sygn. A.9.VI.1/20, Wniosek W. Banaczyka do Sztabu NW o awans na podporucznika rezerwy, Londyn, 14 III 1944 r.

⁷² SPP, t. 2.3.10.4.1., k. 73, Pismo płk. dypl. Smoleńskiego do Szefa Oddz. I Sztabu NW z 20 VIII 1941 r. Następnie 2 września 1941 r. wymienieni żołnierze zostali odkomenderowani na kurs specjalny; SPP, t. 2.3.10.4.1., k.94, Fonogram gen. bryg. Klimeckiego do dowódcy „Kora” z 2 września 1941 r. oraz pismo gen. bryg. Klimeckiego do MSW.

⁷³ Stanisław Lickendorf, urodzony 8 maja 1914 r. we Włodzimierzu Wołyńskim, zmarł 17 października 1979 r. w Salisbury. W czasie wojny był m.in. delegatem RP w Pawłodarze w Rosji.

⁷⁴ SPP, t. 2.3.10.4.1., k. 74, Pismo płk. dypl. Smoleńskiego do Szefa Oddz. I Sztabu NW z 21 VIII 1941 r.

⁷⁵ IPMS, sygn. A.9.VII/6, Pismo P. Siudaka do Oddziału I Sztabu NW z 16 X 1941 r.

⁷⁶ Tadeusz Tomasz Chciuk (Marek Celt, Marek Jurkiewicz, Michał Lasota, „Celt”, „Sulima”), urodzony 17 października 1916 r. w Drohobyczu, syn Michała i Marii z d. Śpiewak, zaprzysiężony 12 listopada 1941 r., odbył dwie wyprawy do Polski od 27 grudnia 1941 do 16 czerwca 1943 r., drugi raz od 27 lutego 1944 do 1 sierpnia 1944 r., zwolniony z MSW 1 sierpnia 1945 r., po wojnie był w Polsce, aresztowany, we wrześniu 1948 r. wyjechał potajemnie z Polski, pracował w Radio Wolna Europa, zmarł 10 kwietnia 2001 r. w Monachium; SPP, MSW, t. 5, k. 2–3, List odprawowy T. Chciuka, 18 II 1944 r.; [T. Chciuk] M. Celt, *Koncert. Opowiadanie cichociemnego*, Monachium 1987; M. Celt, *Raport z podziemia – 1942*, Monachium 1990; K. Sikora, *Ostatni emisariusz Tadeusz Chciuk-Celt 1916–2001. Informator o wystawie*, Warszawa 2005.

⁷⁷ IPMS, sygn. A.9.VII/6, Pismo P. Siudaka do Oddziału I Sztabu NW z 30 X 1941 r.

⁷⁸ Stanisław Zaborowski (1920–1944) (Stanisław Wójcik, „Grzegorz”, „Walek”), zaprzysiężony 12 listopada 1941 r., zrzucony 30/31 marca 1942 r., Po krótkim okresie działalności w Delegaturze (prawdopodobnie do sierpnia 1942 r.) skierowany został do komórki łączności zagranicznej KG AK, aresztowany 6 marca 1944 r. w Warszawie, rozstrzelany w kwietniu.

z 1. dywizjonu rozpoznawczego, który miał być użyty do prac specjalnych⁷⁹. W końcu tego miesiąca do Oddziału I SNW zostali wezwani ze swoich jednostek: kpr. pchor. Michał Stopa, kpr. pchor. Nikodem Nierzwicki, st. strz. Zbigniew Czarniecki, oraz st. strz. Roman Litwin⁸⁰.

W grudniu 1941 r. na 4 dni do Londynu zostali wezwani: bomb. A. Cużytek, A. Olędzki, kan. Bolesław Kamiński, oraz kan. S. Stach. Już po kilku dniach MSW wystąpiło o udzielenie im 6-miesięcznych urlopów z wojska „z uwagi na wyznaczony już termin kursów specjalnych”⁸¹. Koszta delegacji nie miały obciążać budżetu wojska – stąd wniosek o wystąpienie MSW w tej sprawie. Kilka dni wcześniej podobne wezwanie otrzymali przełożeni szer. A. Cużytki⁸². Przywoływany już kilkakrotnie wcześniej J. Lerski tak wspominał:

Dnia 12 grudnia 1941 r. zameldowałem się definitywnie w Ministerstwie Spraw Wewnętrznych, otrzymując następnego dnia poufną nominację komendanta kurierów cywilnych. Zamieszkałem wraz z przybyłymi wcześniej ochotnikami do służby krajowej przy 21 Nottingham Place w pobliżu niepozornej centrali brytyjskiego wywiadu przy Baker Street⁸³.

W 1942 r. MSW sprawdzało przydatność do funkcji emisariuszy, kurierów, bądź dywersantów: ppor. Wacława Morawskiego, strz. Wiktora Czyżewskiego⁸⁴, strz. Jana Cegłowskiego⁸⁵, st. strz. Tadeusza Truszczyńskiego, kpr. pchor. Stanisława Łuczkiwicza⁸⁶. Wynik musiał być w większości pozytywny, gdyż w marcu tr. na przeszkolenie do Glasgow zostali wysłani: kpr. pchor.

⁷⁹ IPMS, sygn. A.9.VII/6, Pismo P. Siudaka do Oddziału I Sztabu NW z 3 XI 1941 r.

⁸⁰ IPMS, sygn. A.9.VII/6, Fonogram płk. dypl. Głabisza z 26 XI 1941 r. Kopię fonogramu otrzymało MSW. Roman Litwin (Roman Olejnik, „Sowa”) (1909–1943), urodzony 19 września 1909 r. w Kałuszu, nauczyciel, absolwentem Studium Wychowania Fizycznego Uniwersytetu Poznańskiego (1932 r.), we wrześniu 1939 r. walczył w obronie Gdyni, przedostał się do Francji, przydzielony do 4 pp, we Francji był uczniem Szkoły Podchorążych w Coetquidan, ewakuowany 28 czerwca 1940 r. do Wielkiej Brytanii, służył jako kierowca w 3 batalionie I Brygady, zaprzysiężony 28 maja 1942 r., zrzucony w Polsce 16/17 marca 1943 r., aresztowany 13 września 1943 r. w Warszawie; IPMS, sygn. A.9E/106, Życiorys R. Litwina z 18 V 1942 r.

⁸¹ IPMS, sygn. A.9.VII/6, Pismo S. Mikołajczyka do Oddziału I Sztabu NW z 23 XII 1941 r.

⁸² IPMS, sygn. A.9.VII/6, Fonogram płk. dypl. Mitkiewicza, zastępcy Szefa Sztabu NW, z 22 XI 1941 r. Kopię fonogramu skierowano do MSW.

⁸³ J. Lerski, *Emisariusz „Jur”*, Warszawa – Waszyngton 2006, s. 75. Patrz: B. Sweet-Escott, *Baker Street Irregular*, London 1965.

⁸⁴ Wiktor Czyżewski („Cap”), zaprzysiężony najprawdopodobniej 28 maja 1942 r., zrzucony w nocy z 25/26 stycznia 1943 r., zginął 27 maja 1943 r. w Warszawie.

⁸⁵ Jan Cegłowski („Konik”, „Maciej”), urodzony 6 stycznia 1917 r. w Warszawie, w Wielkiej Brytanii służył w 16 brygadzie czołgów, zaprzysiężony 28 maja 1942 r., zrzucony w Polsce 1/2 października 1942 r., pracował w komórce łączności radiowej Delegatury Rządu oraz w Departamencie Informacji i Prasy, w Powstaniu Warszawskim walczył w batalionie „Łukasieński” na Starym Mieście.

⁸⁶ Stanisław Łuczkiwicz („Zajac”, „Sęp”), urodzony 18 kwietnia 1916 r. w Pogorzeli, pow. Krotoszyn, syn Wincentego i Władysławy z Przepierzyńskich, we wrześniu 1939 r. w 56 pp, w niewoli w Niemczech, skąd uciekł 5 maja 1940 r., ewakuowany do Wielkiej Brytanii, zaprzysiężony 28 maja 1942 r., zrzucony w Polsce 25/26 stycznia 1943 r., zaginął we wrześniu 1943 r. w drodze powrotnej do Londynu; IPMS, sygn. A.9E/106, Życiorys S. Łuczkiwicza.

S. Łuczkiwicz, strz. W. Czyżewski, strz. J. Cegłowski, st. strz. T. Truszczyński, st. strz. Z. Czarniecki, st. strz. R. Litwin, oraz plut. pchor. Władysław Stręk⁸⁷.

W grudniu 1942 r. MSW zwróciło się do Oddziału V SNW o przydzielenie na 3 miesiące do ministerstwa ppor. rez. art. W. Karamacia, który był dotychczas zatrudniony w Wydziale Prac Kulturalno-Oświatowych MON⁸⁸. W tym samym miesiącu MSW zwróciło się o przydzielenie kpr. T. Samotusa i kpr. pchor. Leszka Janickiego⁸⁹ z III kolumny samochodowej⁹⁰, oraz por. Jana Lerskiego z ośrodka artylerii przeciwlotniczej. Mieli oni zgłosić się w MSW do 11 grudnia, w związku z wyznaczonym miejscem na kursie specjalnym.

Cały niniejszy referat dotyczy cywilnych kurierów spadochronowych zrzuconych z Anglii lub Włoch. Niemiej jednak planowane były jeszcze inne operacje. Profesor S. Kot przygotowywał przerzut do Kraju spadochroniarzy ze wschodu, z ZSRS. Jednym z kandydatów, przygotowywanych do takiej operacji był Józef Spychalski („Jurand”). We wrześniu 1941 r. pisano o nim, że ma polecieć do kraju w końcu miesiąca. Prof. Kot zamierzał przekazać mu kontakt z „Czarną Marią”. Do ludowców zwracano się o umożliwienie J. Spychalskiemu kontaktu z Londynem pominąwszy ZWZ. Miał on zabrać ze sobą 6 kwarcy do radiostacji, po trzy dla Delegata Rządu i dla Stronnictwa Ludowego, wszystkie miał oddać po zrzućie „Czarnej Mańce” – jak pisał Paweł Siudak dalej: „niby dla Delegata – bo my tu mimo wszystko chcielibyśmy by nie był wtajemniczony o stacji Trójkąta, ze względu na Del. i inne figury”⁹¹. Spychalski miał wylecieć do Polski w początkach listopada 1941 r.⁹²

Planowany wylot J. Spychalskiego do Polski spowodował też wysłanie interesującej depeszy do Londynu, gdzie zamówiono wyposażenie dla niego (a być może i dla następnych spadochroniarzy „ze wschodu”, mowa była o co najmniej dwóch oficerach⁹³). Zamówienie to obejmowało: 3 pary silnych trzewików nr 43, 10 lampek elektrycznych, 10 kompasów małych fosforyzowanych, 10 większych uniwersalnych scyzoryków, 3 pistolety z tłumikami, 2 aparaty fotograficzne wywiadowcze i 2 aparaty Leica. Proszono też o japońską bibułę i kilka dobrych wiecznych piór⁹⁴.

⁸⁷ Władysław Stręk, urodzony 31 maja 1904 r. w Krośnie, nauczyciel, w latach 1931–1939 pracował w Lotaryngii i Alzacji, we Francji w 1939–1940 w I batalionie czołgów, ewakuowany do Wielkiej Brytanii, zaprzysiężony 28 maja 1942 r.; IPMS, sygn. A.9E/107, Życiorys W. Stręka z 18 V 1942. r.; IPMS, sygn. A.9.VII/6, Pismo S. Mikołajczyka do Oddziału I Sztabu NW z 9 III 1942 r.

⁸⁸ IPMS, sygn. A.9E/106, Pismo S. Mikołajczyka z 15 XII 1942 r.

⁸⁹ Leszek Franciszek Janicki („Jan”, „Maciej”), urodzony 10 października 1913 r. w Dąbrowie Tarnowskiej, syn Franciszka, zaprzysiężony 3 marca 1942 r., zrzucony w nocy z 27/28 marca 1942 r., przydzielony do KWC, po upadku Powstania Warszawskiego działał w Krakowie, zmarł 8 października 1992 r.

⁹⁰ IPMS, sygn. A.9.VII/6, Pismo S. Mikołajczyka do Oddziału I Sztabu NW z 5 XII 1941 r.

⁹¹ IPMS, sygn. A.9.III/4/10, Depesza P. Siudaka do S. Kota w Moskwie z 2 X 1941 r.

⁹² IPMS, sygn. A.9.III/4/10, Depesza Ferne (J. Karszo-Siedlewski) z Samary z 8 XI 1941 r.

⁹³ IPMS, sygn. A.9.III/4/10, Depesza S. Kota z Moskwy z 13 IX 1941 r. Zachowano pisownię oryginału przy wyliczaniu potrzebnych rzeczy.

⁹⁴ IPMS, sygn. A.9.III.4/8, Depesza Farne z Moskwy z 8 X 1941 r.

Kandydacie na kurierów i emisariuszy, po wstępnych rozmowach w MSW, podpisywali zobowiązanie o treści następującej:

Niżej podpisany, zobowiązuje się wykonać polecenie pójścia do Kraju, w charakterze emisariusza lub kuriera Rządu Polskiego, drogą przez Rząd R.P. wskazaną i spełnić te zadania, które mu zostaną powierzone.

O przygotowaniach do tego celu, jak i o roli wyznaczonej – zobowiązuje się zachować bezwzględnie tajemnicę⁹⁵.

Po przeszkoleniu, zwykle niedługo przed wyruszeniem na misję do Polski, składali przysięgę o treści:

Przysięgam Panu Bogu Wszchemogącemu, w Trójcy Świętej Jedynemu, że w całej mej działalności przyczyniać się będę ze wszystkich sił, aż do ofiary życia, do odzyskania wolności, niepodległości i potęgi Rzeczypospolitej. Wszelkim rozkazom Rządu Polskiego będę bezwzględnie posłuszny, a tajemnicy niezłomnie dochowam, cokolwiek by mnie spotkać miało.

Jako emisariusz⁹⁶ Rządu Polskiego do Kraju wykonam gorliwie i sumiennie zleczone mi zadania i powierzoną misję przez przełożone władze rządowe niezależnie od moich przekonań osobistych.

Za sprawę Ojczyzny mej walczyć będę do ostatniego tchu i w ogóle tak postępować, abym mógł żyć i umierać jak prawy Polak⁹⁷.

Zawiadomienia o akcji zrzutowej i planowanym przybyciu kuriera lub emisariusza podawane były Delegatowi Rządu telegraficznie. Również w poczcie kierowanej do Delegata Rządu były przedstawiane zadania takiego wysłannika „centrali”. Dość typowym tego przykładem jest pismo S. Mikołajczyka przywiezione przez cywilnego spadochroniarza N. Segiedę:

Przesyłam 170.000 marek niemieckich i 2 gwoździe z dolarami, których zawartość podaję szyfrem. Nominację delegata, zastępcy delegata i delegatów [okręgowych] prześlę następną pocztą pomiędzy 11-15ym listopada. Oddawca tj. kurier Wera ma polecenie dostarczenia pieniędzy dla W Pana, pocztę do Trójkąta [SL], a to ze względu na zaszyfrowanie szyfrem Trójkąta. Pobyt jego przewidziany jest 4 do 5 tygodni poczem winien wrócić drogą przez organizację waszą wskazaną, względnie przez własną inicjatywę⁹⁸.

W innej depeszy określono precyzyjnie zadania kurierów:

Leszek winien być oddany do dyspozycji del[egata] okręgowego krakowskiego. Walek ma Panu zainstalować szybką radiostację... Jerzy winien być oddany Trójkątowi wraz z dwoma pudełkami blaszanymi do specjalnych zdań⁹⁹.

Ustalano również punkty kontaktowe oraz hasła. W listopadzie 1941 r. hasło dla spadochroniarzy brzmiało: Przychodzę od Stema. Odpowiedź: nie znam żadnego Stema. Odpowiedź: Znał go Pan z Wareckiej¹⁰⁰. Kurierzy otrzymywali ad-

⁹⁵ IPMS, sygn. A.9E/106, Zobowiązanie F. Klimy z 1943 r.

⁹⁶ W tym miejscu wpisywano odpowiednią funkcję zaprzysięganego, np. kierownik placówki, pracownik, wysłannik itp.

⁹⁷ SPP, MSW, t. 52, Dokument zaprzysiężenia Mateusza Siwika, Angers, 27 IV 1940 r.

⁹⁸ IPMS, Kol. 25/12, Pismo S. Mikołajczyka z 3 XI 1941 r.

⁹⁹ SPP, MSW, t. 11, k. 230, Depesza „Stema” do „Wartskiego” z 1942 r.

¹⁰⁰ SPP, MSW, t. 11, k. 178, Depesza „Stema” do „Wartskiego” z 27 XI 1941 r.

resy Marii Maniakówny („Alina”) i Marii Żelechowskiej („Ewa”) w Warszawie¹⁰¹. Napoleon Segieda otrzymał adres do Marii Szczawińskiej („Czarna Maria”) oraz hasło: „Marek wolny zapytuje o rodzinę”, odzew: „Rodzina szczęśliwa już nie żyje”.

Przygotowaniem placówek odbiorczych w kraju zajmował się Dział Zrzutów Powietrznych (krypt. „Syrena”), a od 1942 r. Wydział Zrzutów V-S (krypt. „Import”, „M II Grad”) Komendy Głównej AK¹⁰². W lutym 1942 r. S. Mikołajczyk zwracał się do Delegata Rządu o wysłanie własnych przedstawicieli na placówkę odbiorczą, celem „zabezpieczenia przesyłki”¹⁰³. Od tego też roku w przyjmowaniu zrzutów uczestniczył z ramienia SL i Delegatury Rządu Leon Lutyk („Bereda”, „Jakub”) ¹⁰⁴. Był on zastępcą kierownika Wydziału Bezpieczeństwa w Departamencie Spraw Wewnętrznych Delegatury Rządu.

W opiece nad kurierami brały także udział łączniczki Biura Prezydialnego Delegatury, np. Bronisława Podlewska Grzelak („Ewa”) wymienia jako podopiecznych kurierów: Stanisława Niedbałę („Bask”) ¹⁰⁵, T. Chciuka („Celt”), J. Lerskiego („Jur”) ¹⁰⁶.

Przed podróżą do Polski kurierzy otrzymywali fundusze na zakup wyposażenia oraz wręczano im zegarki. Jak zapisano w przepisach z 1943 r. spadochroniarze wyznaczeni na kurs odprawowy otrzymywali „ekwipunek cywilny w naturze”¹⁰⁷. Polscy spadochroniarze zrzucający we Francji otrzymywali wyposażenie przekazywane przez SOE. Składały się na to następujące przedmioty: szalik, beret, rękawiczki, 1 lub 2 ręczniki, 6 chustek, kapelusz, pulower, piżama, szelki, grzebień, portfel, szczotka do włosów, 4 pary skarpet, 2 kamizelki, 2 koszule,

¹⁰¹ Osoby te stanowiły adresy kontaktowe nie tylko dla spadochroniarzy, wykorzystywane były także dla łączności lądowej. Maria Żelechowska mieszkała przy ul. Zielnej 29/13, Maria Maniakówna – ul. Mokotowska 49/6. Znane są adresy jeszcze dwóch punktów kontaktowych: Jan Witaszek („Julek”) – ul. Rakowiecka 12/17, oraz Maria Hulewicz („Bunia”) – ul. Barska 8/5; IPMS, sygn. A.9.III/4/5, Depesza P. Siudaka do Berna z 16 X 1941 r.

¹⁰² H. Szoldrska, *Lotnictwo Podziemia czyli dzieje Wydział Lotniczego KG AK*, Warszawa 1986; J. Tucholski, *Cichociemni*, wyd. 3, Warszawa 1988, s. 111–128; M. Ney-Krwawicz, *Komenda Główna...*, s. 127, 173–176.

¹⁰³ SPP, MSW, t. 11, k. 212, Depesza „Stema” do „Wartskiego” z 19 II 1942 r.

¹⁰⁴ Leon Lutyk (1902–1971), inżynier, członek ZMW RP „Wici”, PAML i SL, w konspiracji żołnierz BCH, od 1943 r. zastępca naczelnika Wydziału Bezpieczeństwa w Departamencie Spraw Wewnętrznych Delegatury Rządu, od 1945 r. w PSL, od 1947 r. w PSL Lewica, a następnie w ZSL; *Słownik biograficzny działaczy ruchu...*, s. 236.

¹⁰⁵ Stanisław Edward Niedbal (Stanisław Mostwin, „Bask”) (1917–2011), urodzony 31 marca 1917 r. w Poznaniu, syn Ignacego i Marii z Donatów, studiował prawo i ekonomię na Uniwersytecie Poznańskim, od grudnia 1939 r. w OW WP mjr. Hubala, w sierpniu 1940 r. przeszedł potajemnie na Węgry, w październiku tr. w szeregach Brygady Karpackiej, w 1943 r. przybył do Anglii, zaprzysiężony 5 października 1943 r., zrzucony w Polsce 10/11 maja 1944 r., w 1945 r. wyjechał z Polski, zmarł 30 maja 2011 r.; SPP, MSW, t. 6, k. 1050; IPMS, sygn. A.9E/105, Życiorys S.E. Niedbala z 29 V 1943 r.; Z.S. Siemaszko, *Misja kuriera politycznego Mostwina*, „Zeszyty Historyczne” 1973, z. 24, s. 212–222.

¹⁰⁶ List Bronisławy Grzelak do autora z 3 marca 1995 r.

¹⁰⁷ SPP, t. 2.3.10.1.3, k. 110, Zasady postępowania personalnego i gospodarczego z kandydatami do prac w kraju w czasie ich szkolenia i przygotowania do zrzutu w kraju, 30 IX 1943 r.

2 pary butów, 2 krawaty, garnitur, płaszcz przeciwdeszczowy, para pantofli, kalessony, maszynka do golenia i 6 żyłek lub brzytwa, mydło do golenia, puszka pasty do zębów, szczoteczka do mycia zębów, 4 kostki mydła, pędzel do golenia, lusterko, scyzoryk z piłką, 2 puszki pasty do butów, szczotka do butów, zegarek, 2 lub 3 paczki papierosów, pudełko zapalek francuskich, pióro wieczne, ołówek, notatnik, papierośnica, pas na pieniądze, aktówka. Podobne wyposażenie przysługiwało kurierom idącym drogą lądową.

Szkolenie

Kierowani na kursy w ośrodkach wojskowych kandydaci na kurierów cywilnych byli utrzymywani przez wojsko, natomiast MSW miało zwracać koszty ich utrzymania i szkolenia¹⁰⁸. Władze wojskowe, zarówno polskie, jak i brytyjskie dbały o zwrot sort mundurowych i innego wyposażenia pobranego w czasie służby wojskowej przez „cywilnych” już kurierów¹⁰⁹.

Cywilni kandydaci spotykali się z różnego rodzaju ograniczeniami wprowadzonymi przez władze angielskie. Już podczas pierwszego kursu Czesław Raczkowski nie mieszkał razem z innymi, wojskowymi, Polakami. Nie miał również wstępu do angielskiego kasyna oficerskiego¹¹⁰.

Zdarzały się również nieporozumienia między cywilnymi a wojskowymi spadochroniarzami. Niemniej jednak warto odnotować opinię wydaną przez wojskowych jednemu z „kociaków”:

Kurjer M.S.Wewn. ppor. Lerski człowiek wyjątkowej ideowości, inteligencji i zapału w ciągu paru dni zrosł się z zespołem w jedną całość i przyczynił się w bardzo poważnym stopniu do zwiększenia zaufania do Rządu, który pracuje przy użyciu tej klasy kurierów¹¹¹.

Wbrew powszechnej opinii, cywilni kurierzy nie przechodzili tylko przeszkolenia spadochronowego. Zakres ich szkolenia był znacznie szerszy. Wystarczy przywołać kursy odbyte przez kandydata na cywilnego kuriera – Władysława Stręka. Ukończył on kurs paramilitarny w Szkocji, kurs spadochronowy w Ringway, kurs konspiracyjny w STS 31 (Beaulieu, Hampshire¹¹²), kurs propagandy

¹⁰⁸ SPP, t. 2.3.120.4.1., k. 94, Pismo gen. bryg. Klimeckiego do MSW z IX 1941 r.

¹⁰⁹ IPMS, sygn. A.9E/106, Pismo ppłk Bogacza, dowódcy 3 batalionu 1 SBS do kierownika Wydziału Społecznego MSW z 24 III 1942 r. W piśmie ppłk. Bogacz domagał się zwrotu przez st. strzelca Kazimierza Koźniewskiego sort mundurowych lub zapłacenia ponad 3 funtów. Dodajmy, że sprawa ciągnęła się wówczas już od ponad roku czasu. Dodajmy, że wspomniany powyżej K. Koźniewski został wysłany jako kurier, drogą lądową, do kraju.

¹¹⁰ W. Grabowski, *Pierwszy kurs specjalny „cichociemnych” w Polskich Siłach Zbrojnych na Zachodzie*, „Mars” 2006, t. 21, s. 223–229.

¹¹¹ SPP, t. 2.3.10.1.1, k. 295, Sprawozdanie z Kursu Odprawowego odbytego w dniach od 28 XI do 22 XII 42.

¹¹² Patrz: C. Cunningham, *Baueulieu. The Finishing School for Secret Agents*, Barnsley 2011.

oraz kurs końcowy w STS 43 (Audley End House, Essex)¹¹³. Także z listów odprawowych innych spadochroniarzy wynika, że ukończyli oni kursy dywersji¹¹⁴.

O swoich kursach szkoleniowych wspomina również Franciszek Moskał:

Kursy przygotowawcze do drugiej misji... ukończyłem w Ringway koło Manchesteru, w Szkocji koło Inverness i w południowej Anglii koło Southampton w lecie 1943 roku. W grupie naszej było wraz ze mną 11 chłopców. Jako doświadczony podróżnik do kraju i do Moskwy byłem więc ich komendantem¹¹⁵.

14 grudnia 1941 r. kurs specjalny w Ringwey rozpoczęli J. Lerski, T. Samotus, L. Janicki, oraz S. Zaborowski. Do Wilmslow pod Manchesterem w grudniu J. Lerski pojechał razem z L. Janickim i S. Zaborowskim. W styczniu 1942 r. J. Lerski wysłany został wraz z 14. innymi cywilami na kurs dywersyjno-wywiadowczy w tzw. „Nowym Lesie” w pobliżu Bournemouth. Razem z nim był Bolesław Kamiński¹¹⁶.

W trakcie szkolenia spadochronowego zdarzały się wypadki, nieraz tragiczne, częściej kończące się uszkodzeniem kończyn dolnych. Wśród cywilnych spadochroniarzy złamał nogę w czerwcu 1941 r. Napoleon Segieda¹¹⁷. Okres leczenia trwał 6 tygodni.

Kursy spadochronowe kończyli w okresie:

- w 1941 r.: por. J. Lerski, ppor. T. Chciuk, ppor. B. Moszyński, ppor. N. Segieda, ppor. L. Janicki, kpr. Wiktor Strzelecki¹¹⁸, st. ul. S. Zaborowski, bomb. C. Raczkowski;
- w 1942 r.: ppor. T. Samotus, kpr. A. Olędzki, kpr. A. Cużytek, ppor. J. Mara-Meyer, bomb. S. Stach, ppor. S. Łuczkiwicz, st. strz. J. Cegłowski, ppor. R. Litwin, kpr. W. Czyżewski¹¹⁹;

¹¹³ IPMS, sygn. A.9E/107, Pismo kpt. L.H. Massey'a do Sklenarza z 30 III 1944 r.; NA, HS 4/277; I. Valentine, *Station 43. Audley End House and SOE's Polish Section*, Stroud 2006.

¹¹⁴ W. Grabowski, *Delegatura Rządu Rzeczypospolitej Polskiej na Kraj 1940–1945*, Warszawa 1995, s. 53–59 – zostały tu opublikowane listy odprawowe 11 cywilnych kurierów.

¹¹⁵ F. Moskał, *Z pasją naprzód*, Warszawa 2002, s. 145.

¹¹⁶ J. Lerski, *Emisariusz: Jur*, Warszawa – Waszyngton 2006, s. 77.

¹¹⁷ IPMS, sygn. A.9.VII/6, Pismo Wydziału Społecznego MSW do Oficera Gospodarczego KU 1 w Abernethy z 7 lipca 1941 r.

¹¹⁸ Wiktor Jan Strzelecki (Michał Bukowiński, „Karol”, „Michał Buka”), urodzony 1904 r., działacz PPS z Pruszkowa, pracownik Związku Zawodowego Robotników Rolnych, był doświadczonym kurierem. Już w listopadzie 1939 r. wyruszył z Warszawy do Paryża, gdzie dotarł w lutym 1940 r. W maju tr. został skierowany do kraju. Przebywał w Warszawie i Krakowie, gdzie m.in. przekazał Zygmuntowi Żuławskiemu 400 tys. zł. Po kilku tygodniach udał się w drogę powrotną, Jeszcze raz, w sierpniu, odbył podróż do Warszawy. Kontaktował się ze środowiskiem „Barykady Wolności”, a także Zygmuntem Zarembą i Tymczasowym Delegatem Rządu. W celu zintensyfikowania polskich prac w Skandynawii w kwietniu 1941 r. zostali wysłani do Sztokholmu prof. Olgierd Górka oraz W. Strzelecki, zaprzysiężony w Londynie 11 stycznia 1941 r. do pracy na rzecz kraju, został zrzucony w nocy z 27/28 grudnia, w pierwszych dniach stycznia 1942 r. przekazał przywiezioną pocztę oraz 145 tys. marek i 19 tys. dol. Delegatowi Rządu, działał następnie w środowisku socjalistów w Warszawie, a także kontaktował się ze Szwedami zaangażowanymi w przetrwanie funduszy i poczty pomiędzy Sztokholmem a krajem, aresztowany w sierpniu t.r., zaginął (prawdopodobnie zamordowany w Berlinie).

¹¹⁹ SPP, Sk. 9.26, Pismo gen. bryg. Kopańskiego z 12 VII 1944 r. Stopnie wojskowe nie odpowiadają tym posiadanym przez konkretnych żołnierzy w czasie kursu spadochronowego. Przywołane

- w 1943 r.: ppor. Kazimierz Smolak¹²⁰, ppor. Franciszek Młynarz¹²¹, kpr. Henryk Waniek¹²², szer. Franciszek Klima (Franciszek Witoski)¹²³, plut. Jan Cias¹²⁴, plut. pchor. Jan Nodzyński¹²⁵, ppor. W. Karamać, ppor. Franciszek Niedbal¹²⁶,
- od 30 lipca do 4 sierpnia 1944 r.: plut. pchor. Zygmunt Kunczyński¹²⁷, plut. Jan Błaszczak¹²⁸, kpr. Wiktor Stasiak¹²⁹, szer. Józef Gójski¹³⁰.

pismo nadaje wymienionym spadochroniarzom Zwykle Znaki Spadochronowe. W piśmie zostali podani w jednym punkcie spadochroniarze kończący kursy w 1942 i 1943 r.

¹²⁰ Kazimierz Smolak (Kazimierz Smolara, „Nurek”), zaprzysiężony 3 września 1943 r., zrzucony w Polsce 16/17 września 1943 r., przydzielony do komórki łączności radiowej Delegatury Rządu, wysłany na Kielecczyznę z zadaniem uruchomienia radiostacji, zginął w Kielcach 15 czerwca 1944 r. podczas akcji likwidacyjnej Franza Witka.

¹²¹ Franciszek Młynarz (Franciszek Kokoryczki, „Biegacz”, „GNOM”, „013”) (1920–1944?), urodzony 12 marca 1920 r. w Cholewianej Górze, pow. Nisko, syn Michała i Katarzyny z d. Fila, w 1939 r. w Junackim Hufcu Pracy, od lutego 1940 r. w Armii Polskiej we Francji, przydzielony do 2 pal, ewakuowany do Wielkiej Brytanii, zaprzysiężony 5 października 1943 r., zrzucony w Polsce 18/19 października 1943 r. przydzielony do komórki łączności radiowej Delegatury Rządu, pracował na „szybkiej telegrafii”, aresztowany 14 czerwca 1944 r. w Warszawie; SPP, MSW, t. 4, k. 266–267, List odprawowy F. Młynarza.

¹²² Henryk Waniek (Henryk Małyk, „Pływak”) urodzony 22 stycznia 1898 r. w Karwinie, syn Henryka i Marii z d. Bura, ukończył Wyższą Szkołę Handlową w Krakowie, pracował w Katowicach, najpierw w banku, a następnie w Urzędzie Miar, należał do Związku Strzeleckiego i Związku Powstańców Śląskich, we wrześniu 1939 r. ochotniczo walczył, we Francji służył w Brygadzie Podhalańskiej, przedostał się do Anglii w sierpniu 1942 r., od 22 kwietnia 1943 r. w MSW, zaprzysiężony 5 października 1943 r., zrzucony w Polsce 9/10 kwietnia 1944 r.; IPMS, sygn. A.9E/107, Życiorys H. Wańka z 5 I 1943 r.; SPP, MSW, t. 4, k. 271–272, List odprawowy H. Wańka; S. Starba Bałuk, *Byłem cichociemnym...*, Warszawa 2007, s. 158.

¹²³ Franciszek Klima (Franciszek Belch, „Dysk”, „Oszczep”), urodzony 25 marca 1913 r. w Babicach, pow. Racibórz, syn Józefa i Marii z d. Kotstula, w latach 1934–1938, z przerwami, studiował w Berlinie i Wrocławiu, w 1939 r. student SGGW, przedostał się do Francji, gdzie służył w oddziale rozpoznawczym 2 Dywizji, ewakuowany do Wielkiej Brytanii, 3 kwietnia 1943 r. ukończył studia na Seale Hayna Agricultural College, zaprzysiężony 5 października 1943 r., zrzucony w Polsce 19/20 maja 1944 r., brał udział w Powstaniu Warszawskim, 4 czerwca 1945 r. wyjechał z Polski, zwolniony z MSW 1 sierpnia 1945 r. Jego żona Anna z d. Bożek, pracowała w placówce MSW w Lizbonie. IPMS, sygn. A.9E/106, Życiorys F. Klimy; SPP, MSW, t. 5, k. 4, List odprawowy F. Klimy.

¹²⁴ Jan Cias (Jan Kawka, „Kula”), urodzony 31 marca 1915 r., zaprzysiężony 5 października 1943 r., zrzucony w Polsce 12/13 kwietnia 1944 r., przydzielony do komórki łączności radiowej Delegatury Rządu, pracował do grudnia 1944 r., następnie wyjechał do Londynu, gdzie dotarł 26 kwietnia 1945 r., zwolniony z MSW 1 sierpnia 1945 r.

¹²⁵ Jan Kazimierz Karol Marian Stanisław Nodzyński (Jan Duda, Roman Śmigielski, „Łuk”), urodzony 29 marca 1909 r. we Florynce k. Grybowa, syn Mariana i Herminy z Lauterbachów, przed wojną zarządca lasów, brał udział w kampanii polskiej 1939 r., internowany na Węgrzech, w lutym 1940 r. przez „zieloną granicę” przez Jugosławię i Włochy dotarł do Francji, przydzielony do 3 pal, ewakuowany do Wielkiej Brytanii, przydzielony do 1 pal, ukończył Szkołę Podchorążych Artylerii w Kelty, przeniesiony do 1 pam, zaprzysiężony jako „wysłannik Rządu Polskiego” w Londynie 20 marca 1944 r., zrzucony w Polsce 24/25 maja 1944 r., w Powstaniu Warszawskim dowódca plutonu w zgrupowaniu „Golski”, po upadku powstania więziony w obozach Sandbostel i Lubeka, 11 maja 1945 r. przybył do Londynu, szykowany do wyprawy do Polski, jako kurier MSW; SPP, MSW, t. 8, k. 127; IPMS, sygn. A.9E/105, Życiorys J. Nodzyńskiego.

¹²⁶ SPP, Sk. 9.26, Pismo kpt. L.H. Massey’a do P. Siudaka z 24 V 1944 r.

W styczniu 1942 r. szkolenie w STS 22 (Rhubana Lodge, Morar, Inverness-shire) kończyli: J. Mara-Meyer, Z. Nehrebecki, A. Cużytek, B. Kamiński, Jan Mika¹³¹, Andrzej Tęcza¹³², S. Stach. Tworzyli oni grupę szkolną 38, a jej dowódca wystawił im opinie:

Cała grupa jest bardzo chętna i przy większym treningu powinna stać się dość biegłą w swych licznych zadaniach. Wykazują zrozumienie dobrej współpracy i wzajemnie sobie pomagają.

Opinie indywidualne były znacznie zróżnicowane. Najlepszą opinię uzyskał J. Mara-Meyer, o którym napisano wprost „Byłbym doskonałym przywódcą”. Jan Mika miał zadatki na bardzo dobrego dowódcę, a np. A. Tęcza był bardzo dobry w gimnastyce i walce bez broni.

W lutym 1942 r. utworzono specjalny ośrodek szkolenia kurierów „politycznych” w Tewkesbury, niedaleko Gloucester. Jego działalność była finansowana z funduszy Akcji Kontynentalnej (kredyt 600 tys. funtów) oraz specjalnych funduszy MSW. Wykładowcami byli zarówno Brytyjczycy, jak i Polacy. Następnie ośrodek ten został przekształcony w „normalną” STS SOE (STS 49, Forthampton House). Jednym z przeszkolonych tam kurierów był J. Mara-Meyer¹³³. O pobycie w Tewkesbury tak pisał J. Lerski:

po Wielkanocy [1942 r.] przeniesiono wszystkich kandydatów na cywilnych kurierów pod moim dowództwem, na uroczą farmę w pobliżu historycznego miasteczka

¹²⁷ Zygmunt Kunczyński („Rak”), (1902–1967), syn Edwarda i Zofii Wiśniewskiej, inż. rolnik, w latach 1942–1944 pracownik Ministerstwa Przemysłu, Handlu i Żeglugi, zaprzysiężony 5 października 1943 r., zwolniony z MSW 1 sierpnia 1945 r.

¹²⁸ Jan Błaszczuk (Jan Borecki, „Kret”), urodzony 1 listopada 1910 r. w Wołowie, pow. Kutno, syn Piotra i Stanisławy z Przedzięków, zaprzysiężony 6 października 1944 r., zrzucony w Polsce 18/19 listopada 1944 r., do lipca 1945 r. pracował przy obsłudze radiostacji Delegata Rządu (nr 58); SPP, MSW, t. 9, k. 501, List odprowy J. Błaszczuka.

¹²⁹ Wiktor Bogdan Stasiak („Lin”), urodzony 12 sierpnia 1912 r., w Wielkiej Brytanii żołnierz szwadronu łączności Dywizji Pancerniej, zaprzysiężony „do pracy krajowej” 5 października 1943 r., „odkomenderowany do prac specjalnych MSW” 4 maja 1944 r., w początkach 1945 r. miał być zrzucony w Polsce, następnie w składzie placówki MSW w Rzymie. IPMS, sygn. A.9E/107, Zaświadczenie P. Siudaka z 22 IX 1944 r.; NA, HS 9/1408/3, akta osobowe – niedostępne do 1 stycznia 2031 r.

¹³⁰ SPP, Sk. 9.26, Pismo gen. dyw. Kopańskiego z 7 XII 1944 r. Józef Gójski (Józef Szymoński, „Borowik”), (1912–1982), syn Józefa i Honoraty z Mroczków, zaprzysiężony 6 października 1944 r., zrzucony 18/19 listopada 1944 r., w grudniu 1944 r. przewoził Wincentego Witosa na teren pow. piotrkowskiego, podczas nieudanej operacji wywiezienia go do Londynu; SPP, MSW, t. 9, k. 496–497, List odprowy J. Gójskiego.

¹³¹ Jan Mika (Jean Legrand, „Jasiek”), ułan, urodzony 7 października 1920 r. w Brzesku k. Krakowa, żołnierz Wojska Polskiego we Francji, od jesieni 1941 r. w MSW, zrzucony we Francji 14/15 maja 1943 r. w rejonie Saint–Etienne, operacja „Shawl”/”Physician 28”; W. Grabowski, *Konspiracja polska we Francji – część 2*, „Zeszyty Historyczne” Paryż 2009, z. 170, s. 89–119.

¹³² Andrzej Tęcza (Andrew Krypel, André Lejeune, „Jędre”), strz., urodzony 19 stycznia 1921 r. – zrzucony we Francji 16/17 września 1943 r. w rejonie Saint–Etienne, operacja „Muster”; NA, HS 9/1449, akta osobowe – niedostępne do 1 stycznia 2031 r.

¹³³ NA, HS 7/184, Historia Sekcji EU/P.

Tewkesbury w hrabstwie Gloucestershire w zachodniej Anglii... Mieszkając w obszernym pokoju z dwoma brytyjskimi oficerami SOE (służby specjalne) mogłem wreszcie poprawić swoją angielszczyznę. Dojeżdżali też do nas z Londynu wyżsi oficerowie kierujący akcją kontynentalną, ppłk Peter Wilkinson¹³⁴ oraz major Ronald Hazell¹³⁵. Nasze stosunki z brytyjskimi dowódcami i łącznikami, a także z lokalną farmerską rodziną, jak najlepiej się układały w imię hasła, że przecież jednej służymy sprawie. Odwiedzał nas również minister Spraw Wewnętrznych Mikołajczyk. Miałem pod czujną opieką kilkunastu, podobnie jak i ja na odlot czekających, kurierów. Byli wśród nich między innymi Jan Cegłowski, Adam Cużytek, Wiktor Czyżewski, Roman Litwin, Stanisław Łuczkiwicz, Aleksander Ołędzki, Tadeusz Samotus i Stanisław Stach, a ponadto paru innych przeznaczonych w ramach tzw. akcji kontynentalnej do zrzutu na teren Europy zachodniej. Jednym z moich zadań była opieka nad indywidualnym przygotowaniem poszczególnych kurierów do ich specjalnych zadań. Wszyscy pracowaliśmy także nad lepszym opanowaniem języka niemieckiego, oraz w oparciu o dostarczaną nam z Londynu literaturę nad pełniejszym znawstwem krajowej i wojennej sytuacji. Brytyjscy instruktorzy czuwali zaś nad naszą fizyczną sprawnością przez systematyczną gimnastykę. Szybkie i dalekie marsze, oraz intensywne wiosłowanie wzdłuż brzegów uroczej rzeki Avon utrzymywało nas w świetnej kondycji. Dzięki nim zwiedziliśmy dokładnie jeden z najpiękniejszych zakątków Anglii, ale nużyła się nam już mimo wszystko ta przymusowa turystyka w oczekiwaniu dramatycznej akcji¹³⁶.

Jak pisano w sprawozdaniu Wydziału Społecznego MSW w 1942 r.:

Wydział Społeczny posiada specjalny dom poza Londynem, w którym kształcą emisariuszy i kurierów do kraju, oraz pracowników na Placówce. W tej chwili Wydział Społeczny ma 16-tu kurierów w akcji, oraz 12-tu¹³⁷ na punkcie przygotowanych do akcji w kraju.

W listopadzie 1942 r. Wydział Społeczny MSW zwracał się do władz wojskowych o dalsze przedłużenie zwolnienia z czynnej służby wojskowej 11. osobom „zatrudnionym w dziale prac specjalnych”. Wśród wymienianych już wcześniej pojawił się plut. Jan Furmanek¹³⁸.

¹³⁴ Patrz: P. Wilkinson, *Foreign fields: The Story of an SOE Operative*, London-New York 2002.

¹³⁵ Ronald Hazell, urodzony 11 października 1901 r. w Northampton, ppor./kpt./mjr Intelligence Corps, w latach 1929–1931 makler w Warszawie, 1936–1939 makler w Gdyni, 1931–1939 należał do polskiego Stowarzyszenia Maklerów, w latach 1936–1939 wicekonsul brytyjski w Gdyni, 25 sierpnia 1939 r. powołany do służby czynnej, przydzielony do misji gen. A. Cartona, 17 września ewakuowany do Rumunii, od kwietnia 1940 r. w specjalnej misji na Bałkanach wysłany przez gen. Gubbinsa, do Anglii wrócił w lutym 1941 r. Od lipca 1941 do września 1944 r. szef sekcji EU/P SOE, w latach 1945–1947 przedstawiciel Ministry of War Transport w Gdyni, do 1950 r. wicekonsul brytyjski w Gdyni; IPMS, sygn. A.9.Ib/1, poz. 59.

¹³⁶ J. Lerski, *Emisariusz „Jur”*, Warszawa – Waszyngton 2006, s. 79–80. Ten przydługi cytat postanowiłem zamieścić idąc, trochę wbrew sobie, „z prądem” nowej tendencji tworzenia „nowych” publikacji ze wspomnień uczestników dramatycznych wojennych wydarzeń. Najlepszym przykładem takiej działalności jest książka Rodericka Bailey’a, która nie jest oczywiście żadną historią operacji specjalnych, jest natomiast zbiorem pokawałkowanych wspomnień opublikowanych oraz niepublikowanych; Roderick Bailey, *Tajna wojna. Historia operacji specjalnych podczas II wojny światowej*, Warszawa 2009.

¹³⁷ Pierwotnie wpisano „20-tu”, następnie ręcznie poprawiono na „12-tu”.

¹³⁸ IPMS, sygn. A.9.VII/6, Pismo P. Siudaka do Oddziału I Sztabu NW z 23 XI 1942 r. Jan Furmanek był kierownikiem radiostacji w Ośrodku Łączności MSW, zwolniony 1 października 1945 r.

Żołnierze oddelegowani do prac specjalnych w MSW pozostawali w ewidencji Komendy Uzpełnień nr 1, gospodarczo byli przypisani do Oddziału Administracyjnego SNW. W sierpniu 1943 r. byli to: st. strz. Janusz Laskowski, st. strz. Tadeusz Kochanowicz¹³⁹, plut. pchor. F. Młynarz, plut. pchor. J. Nodzyński, kpr. W. Czyżewski, kpr. A. Olędzki, st. strz. J. Cegłowski, bomb. S. Stach, st. strz. H. Waniek, kpr. K. Smolak, plut. Bruno Kunkiel¹⁴⁰, plut. J. Ciaś, st. strz. Z. Nehrebecki, strz. A. Tęcza, uł. J. Mika, strz. S. Baran, oraz strz. Adam Ilnicki¹⁴¹.

Zrzuty – problemy z uzgodnieniami z wojskowymi [Oddz. VI]

Współpraca MSW z Oddziałem VI SNW nie układała się najlepiej. Wzajemne relacje usiłowano ustalić w regulaminie przerzutów z 1942 r. Niemniej jednak nie rozwiązało to trwale problemów. Nie brakowało zadrażnień związanych z zagubionymi przesyłkami¹⁴². Kilkakrotnie P. Siudak usiłował przekazać przesyłki przeznaczone do zrzucenia w kraju przez Brytyjczyków, z pominięciem Oddziału VI. Spotkał się z odmową¹⁴³.

Szczegóły odnośnie pakowania przesyłek, ich wagi, uzgodniono w sierpniu 1943 r. Wówczas to ppłk dypl. Michał Protasewicz przekazał P. Siudakowi informacje, że poczta (filmy, pasy) zabierana przez kuriera może ważyć ok. 12 funtów. Ostateczna decyzja należała do oficera odprowadzającego ekipę skoczków spadochronowych. Waga „paczek” ze sprzętem zrzucanych na osobnych spadochronach miała być każdorazowo uzgadniana pomiędzy kpt. Janem Podoskim¹⁴⁴ a T. Chciukiem. Szef Oddziału Specjalnego ocenił ryzyko skuteczności zrzutów na 50%¹⁴⁵. Swój start do lotu do Polski tak wspominał J. Lerski:

Sprawdzali nasz sprzęt i odzież zarówno Polacy jak i Brytyjczycy. Włożono mi dwa ciężkie pasy z dolarami, na uważnie kiedyś u Selfridge’a dobrane, średniawe

¹³⁹ Od 27 kwietnia 1943 r. w dziale prac specjalnych MSW. Zarówno Laskowski, jak i Kochanowicz pracowali w obsłudze tajnej radiostacji „Świt”; IPMS, sygn. A.9E/106, Pismo P. Siudaka do Sztabu NW z 18 XII 1943 r. Patrz: T. Kochanowicz, *Na wojennej emigracji. Wspomnienia z lat 1942–1944*, Warszawa 1975.

¹⁴⁰ Bruno Kunkiel radiotelegrafista w Ośrodku Łączności MSW.

¹⁴¹ IPMS, sygn. A.9.Id/16, Pismo ppłk. dypl. L. Bogochwalskiego, szefa Wydz. Uzpełnień i Administracji MON, do MSW z 19 VIII 1943 r. Wymienieni tutaj A. Ilnicki, S. Baran, Z. Nehrebecki, A. Tęcza i J. Mika byli zatrudnieni w biurze Akcji Kontynentalnej MSW.

¹⁴² W depeszy z 13 kwietnia 1942 r. Delegat Rządu „Wartski” informował, że poczta przywieziona przez „Jerzego” została zniszczona podczas nieumiejętnego otwierania pojemnika przez AK. Była to już druga poczta zniszczona w podobny sposób. Poprzednio stało się tak z pocztą przywiezioną przez C. Raczkowskiego w pierwszej operacji spadochronowej w Polsce w lutym 1941 r. Ponadto MSW zarzucało wówczas wojskowym zatrzymanie dwóch „szybkich radiostacji”, oraz wysyłki 1 mln marek; SPP, Sk 8.16, Depesza „Wartskiego” z 13 IV 1942 r.; SPP, t. 3.8.3.1.1, k. 60, Pismo ppłk. dypl. Sobocińskiego do P. Siudaka z 21 IV 1942 r.

¹⁴³ SPP, t. 3.3.3.1., k. 41–42, Notatka w sprawie działalności radcy Siudaka, w zakresie akcji przerzutowej do Polski, w stosunku do władz brytyjskich.

¹⁴⁴ Jan Podoski (1904–1998), inż., profesor Politechniki Warszawskiej; zastępca szefa Wydziału „S” (operacyjnego) zajmującego się zaopatrzeniem zrzutów i przerzutami lotniczymi, w 1947 r. skazany na 8 lat więzienia.

¹⁴⁵ SPP, t. 1.4.2., k. 57, Pismo ppłk. dypl. Protasewicza do P. Siudaka z 17 VIII 1943 r.

– a la pan szewc na niedzielę – ubranie cywilne. Trzeba było przedtem pamiętać, by z roztargnienia nie trzymać w kieszeniach tak kompromitujących przedmiotów jak np. londyńskie autobusowe bilety. Na ciepły płaszcz naciągnąłem biały obszerny skafander. Była połowa lutego, w Polsce leżał jeszcze śnieg. Wyglądaliśmy jak członkowie wyprawy polarnej. Smukła Helen, szoferka, podziwiała jak przystojnie się prezentujemy. Na plecy wpakowali mi ciężką szafę – jeden z pierwszych aparatów szybkiej telegrafii. Szczelnie zasłoniętymi samochodami podwożono nas do maszyn. Było duszno i ciemno, chyba trochę tak jak w trumnie. Kazik¹⁴⁶ i Piotr¹⁴⁷ nie tracili rezonu. Na lotnisku w Tempsford¹⁴⁸, we wschodniej Anglii, żegnali nas serdecznie przedstawiciele Sztabu Naczelnego Wodza, szef tzw. „Szóstki” (Wydział Sztabu do Współpracy z Krajem) ppłk dypl. Michał Protasewicz („Rawa”), przedstawiciel lotnictwa płk inż. Waław Makowski, no i reprezentant brytyjskiego wywiadu, tzw. „Perx”, ppłk Harold Perkins¹⁴⁹, nasz anioł stróż, który był jak zwykle w wymienitym humorze. Laseczka, z którą się nigdy nie rozstawał, odgrywała niemal rolę pałeczki dyrygenta¹⁵⁰.

Cywilni kurierzy spadochronowi byli traktowani „z przymrużeniem oka” przez władze wojskowe. Dotyczyło to również przyznawania Bojowych Znaków Spadochronowych. Wyraźnie to widać na przykładzie uczestników pierwszego zrzutu cichociemnych. Kapitan Stanisław Krzymowski i por. Józef Zabielski otrzymali Bojowe Znaki rozkazem naczelnego wodza z 15 kwietnia 1943 r. Natomiast bomb. C. Raczkowski musiał czekać na ten zaszczyt do 16 grudnia 1943 r.

W początkach listopada 1943 r. Paweł Siudak zwracał się do Oddziału Specjalnego SNW o przyznanie „złoty bojowych odznaki spadochronowej” dwiętnastu kurierom MSW¹⁵¹. Ponownie wystąpił w tej sprawie w maju 1944 r., wówczas już wymienił 24. kurierów wysłanych do kraju oraz J. Nodzyńskiego „mającego polecieć lada dzień”¹⁵².

Bojowe Znaki Spadochronowe cywilnym kurierom były nadawane co pewien czas: rozkazem naczelnego wodza z 16 grudnia 1943 r., oraz rozkazem specjalnym nr 7 szefa SNW z 12 lipca 1944 r. Jak wyjaśniał ppłk dypl. M. Protasewicz, nie było specjalnych znaków bojowych. Po nadaniu Znaku Bojowego należało w legitymacji Zwykłego Znaku wpisać numer rozkazu i datę nadania Znaku Bojowego. Wówczas posiadacz znaku „złoci we własnym zakresie dzień

¹⁴⁶ Plut. Kazimierz Człapka („Pionek”), zrzutyony razem z J. Lerskim 19/20 lutego 1943 r. w operacji „Spokeshave”.

¹⁴⁷ Sierż. Piotr Nowak („Oko”), również zrzutyony razem z J. Lerskim.

¹⁴⁸ B. O'Connor, *RAF Tempsford: Bedfordshire's TOP SECRET airfield during World War Two*, 2009.

¹⁴⁹ Kpt./mjr Harold A. Perkins („MP”), urodzony 1905 r., od 1941 r. szef Sekcji Polskiej SOE, 9 października 1942 r. ppłk dypl. Protasewicz, szef Oddziału VI SNW, wystąpił o odznaczenie Krzyżem Oficerskim Orderu Odrodzenia Polski, w latach 1945–1946 konsul brytyjski w Pilźnie i Karlovych Varach; IPMS, PRM, sygn. K/59, k. 161. Informacja J. Lerskiego o tym, że Perkins był przedstawicielem wywiadu brytyjskiego jest, niestety, dowodem na błędy występujące we wspomnieniach nawet bardzo zasłużonych osób. Powinno to zastanowić bezkrytycznych zwolenników oral history.

¹⁵⁰ J. Lerski, *Emisariusz „Jur”*, s. 96.

¹⁵¹ IPMS, sygn. A.9E/107, Pismo P. Siudaka z 4 XI 1943 r.

¹⁵² IPMS, sygn. A.9E/107, Pismo P. Siudaka z 27 V 1944 r.

i szpony swego Znak¹⁵³. Rozkazy naczelnego wodza nadające bojowe znaki spadochronowe były przechowywane w Oddziale Specjalnym SNW.

Wcześniej pisałem o nadawaniu Znak Spadochronowego, obecnie kilka uwag na temat awansowania cywilnych kurierów. Znaczna ich część była szeregowymi lub podoficerami. MSW zabiegało o awanse swoich kurierów. W kwietniu 1943 r. minister S. Mikołajczyk wystąpił wprost do gen. W. Sikorskiego z wnioskiem o mianowanie podporucznikiem czasu wojny bomb. F. Moskala. W piśmie podnosił zasługi kuriera, przypominając, że

w grudniu 1940 r. zwolniony z czynnej służby wojskowej i wysłany jako emisariusz do Kraju, skąd po wypełnieniu swej misji powrócił przez Bałkany do Wielkiej Brytanii z końcem kwietnia 1941 r. Przez okres czteromiesięcznego pobytu w Wielkiej Brytanii przeszedł bomb. Moskal kurs spadochronowy oraz dywersyjny i pełnił funkcje łącznika Ministerstwa na kursy specjalne łączności z Krajem. W sierpniu 1941 r. wysłany został na świeżo utworzoną polską placówkę dyplomatyczną w ZSRR, gdzie przebywał do marca 1942 r. Od ponownego przybycia do Londynu, bomb. Moskal zatrudniony jest w dziale prac specjalnych Ministerstwa, obecnie zaś wyznaczony został na starszego kursu specjalnego łączności z Krajem, mającego na celu wyszkolenie osób przewidzianych do wysłania do Kraju w okresie 1943/1944 r.¹⁵⁴

Kurierzy, a ściślej biorąc kandydaci na kurierów byli oczywiście mianowani również wcześniej, za zasługi w służbie wojskowej. 20 października 1941 r. podporucznikiem rezerwy został mianowany Benedykt Moszyński¹⁵⁵.

31 października 1942 r., zarządzeniem naczelnego wodza, zostali mianowani podporucznikami rezerwy: kpr. S. Łuczkiwicz, sierż. Franciszek Krzyżak¹⁵⁶, kpr. N. Segieda, kpr. T. Chciuk, plut. J. Mara-Meyer, kpr. T. Samotus, plut. W. Stręk. Podporucznikiem czasu wojny został wówczas kpr. Leszek Janicki¹⁵⁷.

W tym samym miesiącu tytularnymi kapralami zostali mianowani: bomb. A. Cużytek, bomb. A. Ołędzki, st. strz. W. Czyżewski, st. strz. Z. Czarnecki, st. strz. R. Litwin. Równocześnie starszymi szeregowcami mianowani zostali: kan. F. Moskał, kan. C. Raczkowski, uł. S. Zaborowski, kan. S. Stach, strz. K. Koźniewski, oraz strz. J. Cegłowski¹⁵⁸.

Sprawy awansów dla kurierów cywilnych ciągnęły się jeszcze po wojnie. Szef Oddziału Specjalnego ppłk dypl. Utnik w sierpniu 1945 r. stwierdzał, że:

p. Rettinger Józef, szereg. Gójski Józef, plut. Błaszczak Jan, mogliby być awansowani do stopnia podporucznika na czas wojny tylko w drodze wyjątku¹⁵⁹.

¹⁵³ SPP, Sk. 9.27, Pismo ppłk. dypl. Protasewicza do kierownika Wydziału Społecznego MSW z 15 VI 1944 r.

¹⁵⁴ IPMS, sygn. A.9E/105, Pismo S. Mikołajczyka do Prezesa Rady Ministrów z 21 IV 1943 r.

¹⁵⁵ IPMS, sygn. A.9E/105, Pismo B. Moszyńskiego do dowództwa 1 pal z 23 XII 1941 r.

¹⁵⁶ Franciszek Krzyżak, urodzony 1917 r., w 1939 r. w szeregach 4 pp, kurier

¹⁵⁷ IPMS, sygn. A.9.VII/6, Pismo gen. bryg. Klimeckiego do MSW z 3 XI 1942 r.

¹⁵⁸ IPMS, sygn. A.9.VII/6, Pismo gen. bryg. Klimeckiego do MSW z 14 XI 1942 r.

¹⁵⁹ SPP, Sk. 9.27, Pismo ppłk. dypl. Utnika z 11 VIII 1945 r.

Zgodnie z przepisami z 1943 r. podchorążowie mieli być mianowani podporucznikami, a szeregowi z momentem zrzutu – podoficerowie o jeden stopień, st. szeregowcy i szeregowcy – kapralami¹⁶⁰.

Równie opornie jak awansowanie, przebiegał proces odznaczania kurierów cywilnych. 29 listopada 1944 r. MSW wystąpiło o odznaczenie J. Rettingera i ppor. T. Chciuka Krzyżami Walecznych. W lipcu 1945 r. ppłk dypl. Marian Utnik¹⁶¹, szef Oddziału Specjalnego, stwierdzał, że na odznaczenie Krzyżem Walecznych zasługują Czesław Raczkowski, Jan Cias oraz w drodze wyjątku Tadeusz Chciuk. Na odznaczenie Krzyżem Zasługi z Mieczami zasługiwał, jego zdaniem, Franciszek Kilma.

Krzyże Walecznych 19 września 1945 r. zostały nadane następującym cywilnym spadochroniarzom: ppor. Tadeusz Chciuk, ppor. cz.w. Jan Cias, bomb. Czesław Raczkowski¹⁶².

Tadeusz Celt został odznaczony Orderem Wojennym *Virtuti Militari* V klasy 20 września 1943 r.

Droga powrotna

Część z kurierów cywilnych pozostała w Polsce do końca wojny. Niektórzy z nich na wezwanie centrali w Londynie wracali drogą lądową przez Budapeszt, nieliczni szli przez Niemcy.

Tylko wyjątkowo istniała możliwość powrotu samolotem. Przeprowadzono jedynie trzy operacje „Most”¹⁶³, połączone z przerzuceniem samolotami kurierów do kraju, i zabrania z powrotem do Włoch krajowych wysłanników. Jako ciekawostkę można podać informacje o przygotowywanej w 1943 r. drodze dla krajowych kurierów przez Niemcy do Francji, a z tamta samolotami do Anglii. Operacja ta była przygotowywana we współpracy z Anglikami. Chodzi tu zapewne o operacje typu pick-up, przeprowadzane przez lekkie samoloty (Hudson lub Lysander) połączone z lądowaniem we Francji i podjęciem kurierów. Wiadomość o przygotowywaniu takiej drogi łączności znajdowała się w liście Wydziału Społecznego MSW, zabranym do Polski przez kuriera K. Smolaka („Nurek”) we wrześniu 1943 r.¹⁶⁴

Jak do tej pory brak informacji o wykorzystywaniu tej drogi z Francji do Anglii przez kurierów cywilnych wysłanych z kraju. Z operacji pick-up korzystało kilku Polaków, ale należeli oni do konspiracji na terenie Francji. Natomiast 18

¹⁶⁰ SPP, t. 2.3.10.13, k. 107, Zasady postępowania personalnego i gospodarczego z kandydatami do prac w kraju w czasie ich szkolenia i przygotowania do zrzutu w Kraju, 30 IX 1943 r.

¹⁶¹ M. Utnik, *Oddział łącznikowy Komendanta Głównego AK przy Naczelnym Wodzu na emigracji (VI Oddział Sztabu Naczelnego Wodza)*, „Wojskowy Przegląd Historyczny” 1981, nr 3–4; tamże 1982, nr 1.

¹⁶² IPMS, sygn. A XII 85/14, Zarządzenie Prezydenta RP z 19 IX 1945 r.

¹⁶³ A. Olejko, K. Mroczkowski, *Mosty, które rozwiesiła noc. Armia Krajowa i lotnicy Polskich Sił Powietrznych w operacjach typu Wildhorn – Most. Dokumenty, wspomnienia, relacje*, Piekary Śląskie 2011.

¹⁶⁴ SPP, MSW, t. 3, poz. 27.

października 1944 r. odleciał samolotem z Lyonu do Anglii ppor. Alfons Franciszek Zając (Ryszard Mieszkowski, „Fonsio”, „Szprot”)¹⁶⁵. Był on żołnierzem AK, choć istnieją też informacje o jego pracy w cywilnej komórce „Zachód”, zajmującej się utrzymywaniem kontaktu ze skupiskami Polaków wywiezionymi na roboty do III Rzeszy. Został 6 czerwca 1944 r. wysłany drogą lądową do Szwajcarii, celem sprowadzenia stamtąd 25 ludzi (tzw. „werowców”) gotowych do działania na terenie Niemiec. Ze Szwajcarii został przetrzucony do Francji, a stamtąd do Anglii. Ukończył kurs spadochronowy od 19 do 24 listopada 1944 r. W lutym 1945 r. przeniesiony do Samodzielnej Sekcji Oficerów Łącznikowych. Odznaczony Srebrnym Krzyżem Zasługi z Mieczami 18 czerwca 1946 r.¹⁶⁶. W tymże roku był p.o. dowódcy kompanii w Ośrodku Zapasowym nr 1 Jednostek Dyspozycyjnych¹⁶⁷.

Podsumowanie, postulaty badawcze

Kończąc uwagi na temat cywilnych spadochroniarzy należy podkreślić do-tychczasowe niewielkie zainteresowanie tym tematem wśród historyków. Stoi to w jaskrawej opozycji do literatury na temat „cichociemnych”. Jako swego rodzaju kuriozum należy traktować jedną z publikacji, gdzie o polskich bohaterach pierwszego zrzutu spadochroniarzy w Polsce napisano jedynie o dwóch „cichociemnych”, pomijając zupełnie kuriera cywilnego?!

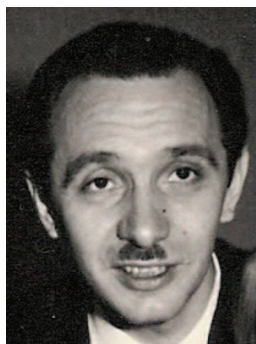
Podobnie wygląda sytuacja w odniesieniu do historii łączności zagranicznej Delegatury Rządu na Kraj oraz struktur cywilnych. Podczas gdy ukazało się już sporo publikacji na temat łączności zagranicznej ZWZ-AK, łącznie z serią publikacji o bazach i placówkach łączności; analogiczne opracowania dotyczące łączności cywilnej jeszcze nie powstały.

Również nie zostało opracowane jak dotąd zagadnienie przepływu poczty od Delegata Rządu na Kraj do naczelnych władz państwowych w Londynie. Brak takiego opracowania utrudnia w dość znacznym stopniu rozwikłanie problemów odnośnie terminów wpłynięcia konkretnych informacji lub sprawozdań.

¹⁶⁵ Alfons Franciszek Zając, urodzony 2 grudnia 1911 r. w Katowicach, syn Franciszka.

¹⁶⁶ SPP, TP2,teczka osobowa Alfonsa Zająca.

¹⁶⁷ W. Grabowski, *Polska Tajna...*, s. 156; W. Grabowski, *Konspiracja polska we Francji – część 2*, „Zeszyty Historyczne” Paryż 2009, z. 170, s. 89–119.

Zdjęcie 1. Czesław Raczkowski
(„Włodek Olczyk”)

Zdjęcie 2. Stanisław Niedbał
(Stanisław Mostwin, „Bask”)

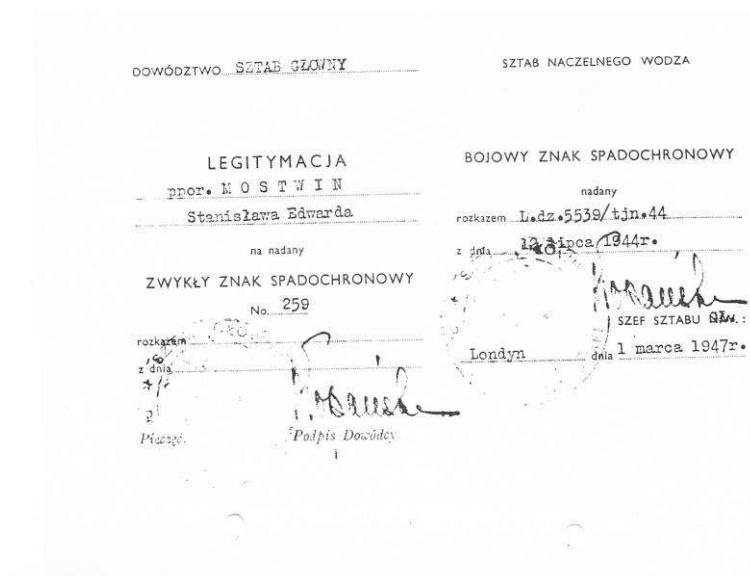
Zdjęcie 3. Dekoracja Tadeusza Chciuka Orderem Virtuti Militarii
i Franciszka Moskala Krzyżem Walecznych

Zdjęcie 4. Franciszek Młynarz
(Franciszek Kokoryczki, „Biegacz”)

Zdjęcie 5. Jan Ciaś
(Jan Kawka, „Kula”)

Zdjęcie 6. Legitymacja Bojowego Znak Spadochronowego

Zdjęcie 7 i 8. „Stodoła” na lotnisku Tempsford – miejsce ostatnich odpraw (przed lotem) spadochroniarzy